

พระกรณียกิจทางการแพทย์และการสาธารณสุข

ในการศึกษาพระประวัติและพระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น จะต้องเกี่ยวข้องกับพงศาวดารรัชกาลที่ ๕ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะเกี่ยวกับการปรับปรุงประเทศครั้งใหญ่ในสมัยนั้น เพราะไม่ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงจัดการสิ่งใดขึ้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงเป็นกำลังสำคัญในการดำเนินกิจการนั้น ๆ แทบทุกอย่าง นับแต่การทหาร การศึกษา การปกครอง เศรษฐกิจ ลงมาจนถึงการแพทย์ และการสาธารณสุข โดยเฉพาะกิจการทางการแพทย์และการสาธารณสุขนั้น พระองค์ท่านได้ทรงมีส่วนเกี่ยวข้องของดำเนินงานมาตั้งแต่เริ่มสร้างโรงพยาบาลอันดาร์ขึ้นเป็นแห่งแรกในประเทศไทย จนกระทั่งทรงพ้นจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย นับว่าได้ทรงทำงานดังกล่าวมาเป็นเวลานาน เพราะเหตุนี้พระองค์ท่านจึงทรงเป็นบุคคลสำคัญผู้หนึ่งในวงการแพทย์และการสาธารณสุขของไทย อันจะเว้นเสียมิได้ซึ่งจะกล่าวถึงพระกรณียกิจในคานนี้ของพระองค์ท่าน

การตั้งโรงพยาบาลศิริราช

ในตอนต้นรัชกาลที่ ๕ การแพทย์และการสาธารณสุขของไทยยังล้าหลังอยู่ เป็นอันมาก ประชาชนทั่วไปยังคงนิยมตำรา รักษาพยาบาลโรคภัยไข้เจ็บตามแผนโบราณอยู่ เช่น ใซหมอกกลางบ้านที่ไม่มีความรู้ เรื่องการแพทย์สมัยใหม่ ใซยาสมุนไพร ซึ่งทำจากเปลือกไม้และพืชบางชนิด ใซเวทย์มนต์และคาถาขับเป่า เป็นต้น ส่วนการป้องกันโรคอย่างถูกต้องตามวิธีการสมัยใหม่นั้นประชาชนเกือบจะไม่รู้จักเลยทีเดียว โรงพยาบาลอันดาร์ของรัฐบาลก็ยังมี มีแต่สถานพยาบาลและโรงพยาบาลเอกชนของคณะผู้สอนคริสต์ศาสนาเพียงสองสามแห่งเท่านั้น แต่ประชาชนทั่วไปก็ไม่นิยมไปรับการรักษาพยาบาลในสถานที่ตั้ง

กล่าว สถิติการตายด้วยโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ยิ่งสูงมาก^๑ ทั้งนี้ย่อมชี้ต่อความเจริญ
ของบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประจักษ์ชัดถึงความสำคัญ
ของการแพทย์สมัยใหม่ อันมีผลต่อความเจริญของบ้านเมืองและความสุขสมบูรณ์ของ
ประชาชนมาก ทรงมีพระราชประสงค์อย่างแรงกล้าที่จะสร้างโรงพยาบาลอันถาวรขึ้น
ให้ได้ในรัชกาลของพระองค์ จึงมีหลักฐานปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขา ฉบับลงวันที่
๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ ว่า

"...โรงพยาบาลนี้ได้คิดมาช้านานอยากจะให้ดีขึ้น แต่การนั้นไม่สำเร็จ
ไปไต่ตลอด จนได้ตั้งใจและออกปากอยู่เนือง ๆ ว่า ถ้าตายจะขอแบ่งเงินพระคลัง
ข้างที่ส่วนหนึ่งมอบให้สำหรับใช้ในการโรงพยาบาล และสั่งไว้ขอให้จัดการให้สำเร็จ
ดังประสงค์ ถ้ายังมีชีวิตอยู่ก็จะคิดจัดการให้ดีขึ้นให้จงได้..."

แต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๒ กรมทหารหน้าได้ตั้งโรงพยาบาลสำหรับรักษา
พยาบาลทหารเจ็บป่วยขึ้นแห่งหนึ่ง ที่ถนนตรีเพชร ริมนานี่ตำรวจนครบาลพาหุรัต (ที่ตั้ง
กองตำรวจจรารในปัจจุบัน) เรียกชื่อโรงพยาบาลทหารนามี ร.อ. เทียฮือ สารสิน
เป็นนายแพทย์ผู้อำนวยการ และมีแพทย์แผนโบราณเป็นผู้ช่วยอีก ๓ คน โรงพยาบาลแห่งนี้
เปิดทำการอยู่ได้ ๕ ปี ก็ล้มเลิกไปใน พ.ศ. ๒๔๒๗^๒

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร (พระนคร: กระทรวงสาธา-
รณสุข, ๒๕๐๕), หน้า ๒

^๒ "พระราชหัตถเลขาตอบรายงานเปิดโรงพยาบาลของคณะมิชชันนารีจัดการโรงพยาบาล
ลงวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๑", ใน, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๔๓๕ -
๒๕๐๗, หน้า ๖๒

^๓

B.B. McFarland, McFarland of Siam, p. 67

หนึ่งใน พ.ศ. ๒๔๒๔ เกิดอหิวาตกโรคระบาดครั้งใหญ่ในพระนคร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงพยาบาลชั่วคราวขึ้นสำหรับรักษาผู้ป่วยถึง ๕๕ แห่ง ครั้นโรคสงบลงแล้ว โรงพยาบาลดังกล่าวก็ล้มเลิกไป และบางทีการเกิดอหิวาตกโรคในครั้งนั้นเองจะได้ช่วยเร่งรัดให้พระองค์ทรงจัดตั้งโรงพยาบาลถาวรในเวลาต่อมา

เพื่อให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อพิจารณาและดำเนินการจัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นในพระนคร เรียกว่า "คอมมิเต้จัดการโรงพยาบาล" ประกอบด้วยกรรมการ ๕ ท่าน ดังต่อไปนี้ คือ

๑. พระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นสิริรัชสังกาศ ทรงเป็นนายก
๒. พระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นกรรมการ
๓. พระเจ้านองยาเชอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ ทรงเป็นกรรมการ
๔. พระเจ้านองยาเชอ พระองค์เจ้าวิชนานวงศ์ (กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์) ทรงเป็นกรรมการ
๕. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ทรงเป็นกรรมการ
๖. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ทรงเป็นกรรมการ
๗. พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (เถียร โชติกเสถียร) เป็นกรรมการ
๘. เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี (บุส เพ็ญกุล) เป็นกรรมการ
๙. ดอกเตอร์ ปีเตอร์ เกาแวน (Dr. Peter Gowan) แพทย์ประจำพระองค์ เป็นกรรมการ

๔. สมเด็จพระบรมราชาธิบดีกับการสาธารณสุข, หน้า ๓

๕. สมเด็จพระบรมราชาธิบดี, "เรื่องตั้งโรงพยาบาล", ใน, นิทานโบราณคดี, หน้า ๒๔๑

คณะกรรมการพิจารณาเห็นว่า ควรจะตั้งโรงพยาบาลขึ้นเพียงแห่งเดียวก่อน จึงได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานที่ดินอันเคยเป็นของกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) ในรัชกาลที่ ๔ แต่ในขณะนั้นเป็นที่รกร้างอยู่ทางฝั่งธนบุรี เพื่อใช้เป็นสถานที่ตั้งโรงพยาบาล และขอซื้อที่ดินริมน้ำที่อยู่ทางตอนเหนือของโรงเรียนสตรีวังหลังซึ่งเป็นโรงเรียนของมิชชันนารีอเมริกัน เพื่อทำทาน้ำสำหรับขึ้นโรงพยาบาลและให้เรียกชื่อว่า "โรงพยาบาลวังหลัง"^๖

นอกจากจะเป็นไปตามกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ว่าจะพิจารณาว่าพระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นต้นคิดการจัดตั้งโรงพยาบาลวังหลังด้วย เพราะมีข้อความตอนหนึ่งในพระราชหัตถเลขาฉบับที่ยกขึ้นมาอ้างข้างต้นกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า "...ภายหลังที่กรมหมื่นดำรงราชานุภาพคิดการที่จะตั้งโรงพยาบาลทำความเห็นมายื่น เห็นว่าเป็นทางที่จะจัดการตลอดได้ จึงได้ตั้งท่านทั้งหลายเป็นคอมมิตีจัดการทั้งปวง ได้พร้อมใจกันช่วยให้ตลอดสมประสงค์ได้ดังนี้"^๗

คณะกรรมการจัดตั้งโรงพยาบาลมอบให้พระเจ้านองยาเชอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ทรงทำหน้าที่ฝ่ายจัดการภายในโรงพยาบาล ส่วนพระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงมีหน้าที่ฝ่ายการก่อสร้าง^๘

เงินทุนสำหรับการก่อสร้างโรงพยาบาลมีอยู่เป็นจำนวนน้อย ไม่สามารถจะสร้างอาคารใดทั้งหมดในคราวเดียวกัน ในขั้นแรกต้องก่อสร้างเพียงเพื่อให้เป็นสถานที่

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๒

^๗ "พระราชหัตถเลขาตอบรายงานเปิดโรงพยาบาลของคณะกรรมการจัดการโรงพยาบาล ลงวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๑" ใน, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๕๐๗, หน้า ๖๒

^๘ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "เรื่องตั้งโรงพยาบาล", ใน, นิทานโบราณคดี, หน้า ๒๔๒

รับคนไข้ได้เท่านั้น และในการนี้ พระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ ทรง
 ใ้หรืออัฐปวงก์แห่งวังหลังมาก่อทำเป็นกำแพงและปถมนในโรงพยาบาล เงินค่าซื้อที่
 สำหรับทำทาน้ำ ก็รวมอยู่ในงบประมาณการก่อสร้างทั้งหมดด้วย สิ่งก่อสร้างในชั้นแรก
 ล้วนแต่เป็นเรือนไม้หลังคามุงจากขนาดใหญและเล็กอย่างละ ๓ หลัง คือเรือนผู้อำนวย
 การ และที่เก็บยาผสมยา เรือนผู้ดูแลโรงพยาบาล เรือนแถวที่อยู่ของคนรับใช้
 และโรงครัว^๘ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ มีงานพระเมรุพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระเจ้า
 ลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ที่ท้องสนามหลวง เมื่อเสร็จงานพิธีแล้วพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ไ้พระ
 ราชทานไม้ที่ใช้ในการพระเมรุให้เป็นประโยชน์แก่โรงพยาบาลแห่งนี้ จึงได้สร้างอาคาร
 เพิ่มเติมขึ้นอีกหลายหลัง^{๑๐} และในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ นั้นเองมีงานฉลองรัชกาลแห่ง
 สมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรียครบรอบ ๕๐ ปี ชาวอังกฤษในกรุงเทพฯ ร่วมกัน
 ออกเงินสร้างตึกรับคนไข้ให้โรงพยาบาลวังหลังหลังหนึ่งชื่อ "ตึกวิกตอเรีย" ทั้งนี้เพื่อ
 ใ้เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติแด่สมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย และในปีนั้นเจ้าภาพงาน
 พระศพพระองค์เจ้าเสาวภาคนารีรัตน์บริจาคเงินสร้าง "ตึกเสาวภาคนารีรัตน์" เพื่อ
 ใ้เป็นอนุสรณ์แด่พระองค์เจ้าเสาวภาคนารีรัตน์^{๑๑} ในขณะที่นั้นมีตึกอยู่เพียง ๒ หลัง
 เมื่อโรงพยาบาลก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้เสด็จไปทรงทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๒๒
 เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๑ และพระราชทานนามว่า "โรงศิริราชพยาบาล" แต่คนทั่วไป
 ชอบเรียกกันว่าโรงพยาบาลศิริราช^{๑๒}

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๓

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๗ - ๒๔๔

^{๑๑} B.B. McFarland, McFarland of Siam, pp. 80 - 81

^{๑๒} สมเด็จพระยาธิบดีคำรงราชานุภาพ, "เรื่องตั้งโรงพยาบาล", ใน นิทานโบราณคดี
 หน้า ๒๔๔

เมื่อโรงพยาบาลศิริราชเปิดรับผู้ป่วยได้แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดให้คณะกรรมการจัดการโรงพยาบาลหมคนาที่ต่ง แต่เนื่องจากทรงมีพระราชดำริว่าควรจะขยายกิจการแพทย์และโรงพยาบาลให้กว้างขวางออกไปอีก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง "กรมพยาบาล" ขึ้นในปีเดียวกันนั้นเอง (พ.ศ. ๒๔๓๑)^{๑๓} และโปรดให้พระเจ้าอนงยาเชอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ เป็นอธิบดีพระองค์แรก

กรมพยาบาลมีหน้าที่สำคัญ ๔ ประการ คือ

๑. ควบคุมและจัดการโรงพยาบาลศิริราช
๒. จัดการศึกษาวิชาแพทย์
๓. ควบคุมดูแลโรงพยาบาลอื่น ๆ ที่อยู่ในสังกัดกรมพยาบาล
๔. จัดการปลูกฝีเป็นทานแก่ประชาชน^{๑๔}

พระเจ้าอนงยาเชอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ทรงรับบัญชาการกรมพยาบาลอยู่ได้ไม่นานก็สิ้นพระชนม์ด้วยโรคพระบิดาเสวยพิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ ตำแหน่งอธิบดีกรมพยาบาลจึงว่างลง และในต้นต้นปี ๒๔๓๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ โปรดให้กรมพยาบาล กรมสังฆการี กรมพิพิธภัณฑสถาน กรมธรรมการ และกรมศึกษาธิการ รวมกันเข้าเป็นกรมธรรมการ ซึ่งจะประกาศเป็นกระทรวงเสนาบดี และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนงยาเชอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงเป็นอธิบดี จึงมีฐานะเทียบเท่ากับเสนาบดีทุกอย่าง ในฐานะที่ทรงเป็นอธิบดีกรมธรรมการ จึงทรงได้บังคับบัญชากรมพยาบาลด้วย แต่เนื่องจากกรมธรรมการมีกรมชั้นอยู่หลายกรม มีงานในหน้าที่หลายอย่างด้วยกัน พระองค์ท่านทรงเกรงว่าจะไม่ทรงมีเวลาจัดการและเสด็จไปตรวจตรา

^{๑๓} สมเด็จพระบรมราชานุภาพ กับ การสาธารณสุข, หน้า ๖ - ๗

^{๑๔} "ประวัติของกระทรวงสาธารณสุข", ใน, อนุสรณ์กระทรวงสาธารณสุข ๑๕ ปี, (พระนคร : กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๐๐), หน้า ๑๓

โรงพยาบาลไคอย่างใกล้ชิด จึงได้กราบบังคมทูลขอให้พระยาไกรโกษา (เทศ) มาเป็นอธิบดีผู้รักษาการกรมการแพทย์แทน^{๑๕} ส่วนพระองค์ท่านทรงเป็นผู้วางแผนงานและเสด็จไปจัดการหรือตรวจตราเป็นครั้งคราว เช่น เสด็จไปตรวจโรงพยาบาลทุกแห่งสัปดาห์ละครั้งเป็นต้น อย่างไรก็ตามในระหว่างที่ทรงบัญชาการกรมพยาบาลอยู่นี้ ไคทรงดำเนินงานตามโครงการที่พระเจ้าอนงยาเชอ พระองค์เจาศรีเสาวภาทรงวางไว้เป็นส่วนใหญ่ พระกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์ที่สำคัญมีดังนี้ คือ

๑. การปลูกฝีเป็นทานแก่ประชาชนในโรงพยาบาลศิริราช แต่เดิมมาคนไทยยังไม่รู้จักการป้องกันไข้ทรพิษ (ฝีดาษ) ความวิธีการปลูกฝี และเมื่อรัชกาลที่ ๓ นี้เอง มีชชันนารีอเมริกันไคเป็นผู้นำวิชาการปลูกฝีเข้ามายังประเทศไทย กล่าวคือ เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม ๒๓๗๕ นายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์ (Dr. Dan Beach Bradley) ไคเริ่มทดลองปลูกฝีขึ้นเป็นครั้งแรก เขาพยายามทำการทดลองอยู่ถึง ๔ ปี จึงประสบผลสำเร็จเมื่อเดือนธันวาคม ๒๓๘๓^{๑๖} แต่ต้องใช้วิธีถ่ายทอกเอาพันธุหนองฝีจากคนที่ปลูกขึ้นแล้วไปปลูกต่อให้อีกคนหนึ่ง (Arm - to - arm Vaccination) และปลูกได้เฉพาะในฤดูหนาวเท่านั้น เพราะมีอากาศเหมาะแก่การปลูกฝี ทั้งยังต้องรอพันธุหนองฝีที่สั่งซื้อจากประเทศสหรัฐอเมริกาในงวดต่อไปด้วย วิธีการของหมอบรัดเลย์จึงยังไม่ใครได้ผลดีนัก เพราะหนองฝีเสื่อมคุณภาพลงเนื่องจากต้องเดินทางไกลเป็นระยะเวลา

^{๑๕} สมเด็จพระยาตากำรกราชานาภาพ, "เรื่องตั้งโรงพยาบาล", ใน, นิทานโบราณคดี หน้า ๒๖๒

^{๑๖} "เรื่องจดหมายเหตุมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาในประเทศไทย" ประชุมพงศาวดาร—ภาคที่ ๓๑, หน้า ๗๐

ถึง ๕ เดือน และยิ่งเมื่อปลูกถ่ายทอดกันหลายคนเข้า กำลังของพันธุ์หนองผีก็อ่อน
ลงอีก ปลูกแล้วก็ไม่ค่อยขึ้น ประชาชนจึงไม่นิยมปลูกผี^{๑๗} พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงเห็นคุณประโยชน์ของการปลูกผีมาแต่แรกแล้ว เห็นได้จากการที่ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หมอลหลวงหัดปลูกผีจากหมอบรัดเลย์ แล้วพระราชทานบำเหน็จ
แก่มหมอบรัดเลย์เป็นเงินตรา ๕ ชั่ง และโปรดให้พิมพ์ใบปลิวถึง ๑,๐๐๐ ฉบับ เพื่อโฆษณา
ให้ชาวพระนครปลูกผี^{๑๘} ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ แม้วาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวจะทรงเลื่อมใสการแพทย์อย่างฝรั่งเป็นอย่างมาก แต่รัฐบาลในสมัยนั้นก็ยัง
ไม่ได้ออกหมายปลูกผีให้กับประชาชนเอง เพิ่งมาจัดดำเนินการในรัชกาลที่ ๕ หลังจากที่
ได้ตั้งกรมพยาบาลขึ้นแล้ว คือให้โรงพยาบาลศิริราชเป็นสถานที่รับปลูกผีให้ราษฎรโดย
ไม่คิดค่าช่วยการแต่อย่างใด

การปลูกผีที่โรงพยาบาลศิริราชนั้น ใช้วิธีเดียวกับวิธีของหมอบรัดเลย์ แต่
สั่งซื้อพันธุ์หนองผีมาจากยุโรป เพราะเสียเวลาเดินทางเพียงประมาณ ๒ เดือนเท่านั้น
เมื่อปลูกผีขึ้นแล้วก็เอาพันธุ์หนองผีไปปลูกให้กับเด็กที่มีร่างกายแข็งแรง ซึ่งจำมารดาของ
เด็กมาเลี้ยงในโรงพยาบาลจนกว่าแผลจะแห้งครวละ ๒ - ๓ คน แล้วถ่ายทอดหนอง
จากแผลเด็กไปปลูกให้คนอื่นอีกทีหนึ่ง ทำอยู่เช่นนั้นจนหมดระยะเวลาสำหรับปลูกผี อีก
ประการหนึ่งโรงพยาบาลยินยอมส่งแพทย์ไปปลูกผีที่บ้านราษฎรควยหนองผีที่ส่งมาจากต่าง
ประเทศ แต่ต้องคิดค่าธรรมเนียมการปลูกผีเหมือนหมอเคลยศักดิ์อื่น ๆ^{๑๙} การที่กรม

^{๑๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยายุทธ, การสาธารณสุข, หน้า ๘

^{๑๘} ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๑, หน้า ๘๗ - ๘๘

^{๑๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยายุทธ, "เรื่องตั้งโรงพยาบาล", ใน, นิทานโบราณคดี,
หน้า ๒๕๐ - ๒๕๒

พยาบาลดำเนินการปลูกฝีให้กับประชาชน นับเป็นความก้าวหน้าอย่างหนึ่งของวงการแพทย์ไทยที่เริ่มใหม่มีการป้องกันโรคด้วยวิธีการอันทันสมัย

๒. การตั้งโรงพยาบาลอื่น ๆ กรมพยาบาลมีโครงการที่จะจัดตั้งโรงพยาบาลแห่งอื่นขึ้นอีกในพระนคร ประจวบกับมีเหตุการณ์ที่เร่งให้มีการจัดตั้งโรงพยาบาลเร็วขึ้น คือ ได้มีผู้ส่งคนเสียจริตไปรับการรักษาในโรงพยาบาลศิริราชอยู่เสมอ ถ้าโรงพยาบาลจะไม่รับผู้ป่วยเอาไว้ก็ขัดต่อหน้าที่รับผิดชอบของกรมพยาบาล พระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพจึงทรงมีพระดำริเห็นว่า ควรจะตั้งโรงพยาบาลเพิ่มขึ้นให้เพียงพอกับผู้ป่วยชนิดต่าง ๆ และการตั้งโรงพยาบาลใหม่ก็คงไม่ยากลำบากดังเช่นครั้งตั้งโรงพยาบาลศิริราช เพราะได้วางแบบแผนการจัดโรงพยาบาลเอาไว้แล้ว ส่วนหมอและเจ้าพนักงานก็อาจแบ่งจากโรงพยาบาลศิริราชไปประจำที่โรงพยาบาลแห่งใหม่ได้ แต่ปัญหาสำคัญอยู่ที่การเงิน เพราะขณะนั้นรัฐบาลยังไม่ได้ตั้งงบประมาณไว้สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างโรงพยาบาลโดยเฉพาะ แต่กระนั้นก็ตามพระองค์ท่านก็ทรงสามารถจัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นใหม่ได้ถึง ๕ แห่ง ในระหว่างที่ทรงบัญชาการกรมพยาบาลอยู่นั่นเอง โดยกราบบังคมทูลขอพระราชทานไต่ถามของหลวงที่เจ้าภาษี นายอกรตีโชหั่นแทนเงิน มาคิดแปลงใช้เป็นโรงพยาบาลเพื่อเป็นการประหยัดเงินค่าก่อสร้างได้ดังนี้ คือ

๑) โรงพยาบาลคนเสียจริต ไต่ถามของพระยาภักดิ์ภักทรการ (เจ้าสัวแก๊งซ์) ที่อำเภอปากคลองสานใช้เป็นที่รับรักษาคนเสียจริต แต่ในระยะแรกยังไม่ได้ให้การรักษาคด้วยวิธีแพทย์แผนใหม่ เพียงแต่กักขังคนไข้เอาไว้และให้การรักษาคตามแผนโบราณเท่าที่จะทำได้ ๒๐

๒๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓

๒) โรงพยาบาลบูรพา ไคบานของนายอัครตา ซึ่งตั้งอยู่ที่ริมคลองคูพระนคร
ตรงหน้าวังบูรพา เป็นโรงพยาบาลสำหรับผู้ช่วยสามัญ และให้ชื่อว่า "บูรพาพยาบาล"
แต่ประชาชนทั่วไปมักเรียกกันว่าโรงพยาบาลบูรพา ^{๒๑}

๓) โรงพยาบาลบางรัก ราว พ.ศ. ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบ้านของหลวงที่อยู่ใกล้กับตลาด
บางรัก ให้นายแพทย์ที. เฮย์เวอร์ค เฮย์ส (T. Heyward Hays) ไซเป็นสถาน
พยาบาลเอกชนแบบ Nursing Home เรียกกันว่า "โรงพยาบาลบางรัก" หรือ
"โรงพยาบาลหมอเฮย์ส" ครั้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ก็ได้โอนมาเข้าสังกัดกรมพยาบาล
ด้วย ^{๒๒}

๔) โรงพยาบาลเทพศิรินทร์ เป็นโรงพยาบาลที่กรมพยาบาลสร้างขึ้น
ใหม่โดยไซไมซึ่งเป็นของพระราชทานคราวงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ เช่นเดียวกับโรงพยาบาลศิริราช ตั้งอยู่ที่ปากถนนหลวงตรงกัน
ข้ามกับวัดเทพศิรินทร์ราชวาสจึงได้ชื่อว่า "โรงพยาบาลเทพศิรินทร์" ^{๒๓}

๕) แพพพยาบาล จอดอยู่ที่หน้าวังจันทร์เกษม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อ
แจกจ่ายยาเป็นทานให้กับราษฎร ^{๒๔}

การตั้งโรงพยาบาลต่าง ๆ ได้สำเร็จจนถึงบัดนี้นับว่าความเจริญของการ
แพทย์ในประเทศไทยได้เริ่มขึ้นแล้ว เพราะประชาชนพากันหันมานิยมการรักษาพยาบาล

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๒} B.B. McFarland, McFarland of Siam, p. 65

^{๒๓} สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า ๒๕๔

^{๒๔} สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพกับกรมสาธารณสุข, หน้า ๑๐

แบบใหม่มากขึ้นกว่าเดิม

๓. การตั้งโรงเรียนแพทย์

กรมพยาบาลมีโครงการจัดตั้งโรงเรียนแพทย์ขึ้นเพื่อสอนและฝึกหัดวิชาการแพทย์สมัยใหม่ ซึ่งรวมทั้งการโศยาศาสตร์อย่างฝรั่งด้วย โรงเรียนแพทย์เปิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๒^{๒๕} ซึ่งตรงกับสมัยที่พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพยาบาล วิชาที่สอนแยกออกเป็น ๒ สาขา คือ วิชาแพทย์ไทย และวิชาแพทย์ฝรั่ง (แผนปัจจุบัน) ในการนั้นกรมพยาบาลได้ติดต่อทำสัญญาจ้างนายแพทย์เฮย์ส (T. Heyward Hays) มาสอนในโรงเรียนแห่งนี้เป็นคนแรก การที่นายแพทย์เฮย์สยอมมาสอนที่โรงเรียนแพทย์ก็เพราะพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้ติดต่อและต้องทรงชักชวนอยู่หลายครั้งจึงได้ตกลง^{๒๖} ครั้งแรกมีนักเรียนถึง ๔๐ คน แต่เนื่องจากอาชีพแพทย์ยังไม่อยู่ในความนิยมของประชาชน นักเรียนจึงค่อย ๆ ลาออกไปประกอบอาชีพอื่นกันจนเหลือนักเรียนเพียง ๑๕ คนเท่านั้น นายแพทย์เฮย์สสอนอยู่ในโรงเรียนแพทย์ได้ราวสามปีก็ลาออก กรมพยาบาลจึงได้จ้างนายแพทย์ยอช แมคฟาร์แลนด์ (Dr. George B. McFarland)^{๒๗} มาเป็นแพทย์ใหญ่ประจำโรงพยาบาลศิริราช และเป็นอาจารย์สอน

๒๕

B.B McFarland, McFarland of Siam, p. 87

๒๖

สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพกับการสาธารณสุข, หน้า ๑๑

๒๗

นายแพทย์ยอช แมคฟาร์แลนด์ เป็นชาวอเมริกันในครอบครัวมิชชันนารีซึ่งเกิดในประเทศไทย แต่สำเร็จวิชาแพทยศาสตร์จากมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกา ต่อมาได้รับพระราชทานยศในตำแหน่งขุนนางไทยเป็นพระอาจวิทยาคุณ

วิชาแพทยฝรั่งเศสตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕ (ค.ศ. ๑๘๙๒)^{๒๔} นายแพทย์ผู้นี้สามารถสอนไต่ควยภาษาไทย และไต่พยายามปรับปรุงกิจการในโรงเรียนแพทย์อยู่เรื่อย ๆ จนกระทั่งโรงเรียนแพทย์สามารถผลิตแพทย์ประกาศนียบัตรได้สำเร็จเป็นรุ่นแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖^{๒๕} แต่พระเจ้าอนงยาเชอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพมิได้ประทับอยู่ทอดพระเนตรผลสำเร็จของนักเรียนแพทย์รุ่นแรก เพราะว่าในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้พระองค์ท่านเป็นราชทูตพิเศษ เสด็จไปยังราชสำนักในยุโรป และเมื่อเสด็จกลับมาแล้วก็ทรงได้รับกระแสพระบรมราชโองการให้ย้ายจากกระทรวงธรรมการมาทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นอันว่าพระองค์ท่านทรงพ้นจากหน้าที่เกี่ยวข้องกับ การพยาบาลตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ควรจะกล่าวได้ว่าพระองค์ท่านได้ทรงมีส่วนที่ไต่ช่วยวางรากฐานและพื้นผ้าอุปสรรคให้กับโรงเรียนแพทย์ในสมัยเริ่มแรกไว้เป็นอย่างมากจนได้รับผลสำเร็จในที่สุด ดังที่ผู้เขียนหนังสือเรื่อง McFarland of Siam ได้กล่าวสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระองค์ท่านอันเกี่ยวกับผลงานของโรงเรียนแพทย์ไว้ตอนหนึ่งว่า "โรงเรียนแพทย์ เปิดรับนักเรียนได้ไม่นานนัก ก็ต้องประสบชะตากรรมแทบจะล้มเลิก สถาบันแห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการที่เจริญขึ้นภายใต้การนำของพระเจ้าอนงยาเชอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงธรรมการพระองค์แรก แต่ก่อนที่โรงเรียนแพทย์จะทันเข้ารูป พระองค์ท่านก็ต้องเสด็จไปทวีปยุโรปในฐานะราชทูตพิเศษเสียก่อน ด้วยเหตุนี้พระองค์ท่านจึงมิได้ทรงมีส่วนในการจัดในตอนหลัง แต่โครงการที่ไต่ทรงวางเอาไว้ก็ก้าวหน้าไปไกลแล้วจนกระทั่งผู้น

๒๔

B.B McFarland, McFarland of Siam, pp. 68 - 69

๒๕ "ประวัติและผลงานของกรมมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์" ใน อนสรณกระทรวงสาธารณสุข ครอบคลุม ๑๕ ปี พ.ศ. ๒๔๔๕ - ๒๕๐๐ , หน้า ๑๕๔

สามารถจัดทำให้เป็นผลสำเร็จลุล่วงไปได้ดังพระประสงค์ของพระองค์ท่าน นายแพทย์
 ยอช มีความมั่นใจเป็นอย่างยิ่งว่าภายใต้การนำอันเฉลียวฉลาดและเต็มไปด้วยความ
 เห็นอกเห็นใจของพระอนุชาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงความเชี่ยวชาญ
 อย่างเยี่ยมยอดพระองค์นี้ ... เขาจะสามารถฟันฝ่าอุปสรรคให้การสอนวิชาการแพทย์
 ประสบผลสำเร็จได้.. แต่เป็นโชคคดียี่สิบที่โรงเรียนแพทย์ได้ก่อกำเนิดขึ้นก่อนการย้ายตำแหน่ง
 ของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ"^{๓๐}

^{๓๐} B.B McFarland, McFarland of Siam, pp. 95 - 96

"The day after the medical school opened its doors, it received what might well have been its death blow. The institution had been officially parts of the plans developing under the guidance of H.R.H. Prince Damrong Rajanuphab, first minister of Public Instruction, but before the medical school actually got under way, the prince left on a special mission to Europe. As a result he took no part in the final arrangements but these plans were sufficiently far advanced so that others were able to carry out the minister's wishes. Dr. George had every reason to expect that he was to make the great experiment of medical education under the wise and sympathetic leadership of this outstandingly experienced brother of the king,

..... But fortunately the medical school had been born before Prince Damrong's transfer."

๔. การผดุงครรภ์แผนปัจจุบัน ผู้หญิงไทยในสมัยนั้น มีความเชื่อมั่นว่าการ
 อยู่ไฟภายหลังการคลอดบุตร เป็นคุณประโยชน์ จึงไม่ชอบไปคลอดบุตรที่โรงพยาบาล เพราะ
 เกรงว่าทางโรงพยาบาลจะห้ามการอยู่ไฟ ถึงแม้จะมีผู้ไปคลอดบุตรที่โรงพยาบาลศิริราช
 บางเล็กน้อย ก็มักขอร้องให้ใช้วิธีพยาบาลอย่างเดิม เช่น ขอให้งสายสิญจ์และแขวน
 ยันตร์รอบห้องที่อยู่และขออยู่ไฟเป็นต้น ทางโรงพยาบาลได้พยายามชี้แจงให้ผู้ป่วยเห็น
 คุณประโยชน์ของการผดุงครรภ์แผนใหม่ แต่ไม่มีใครเชื่อ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น
 คำนวณราชานุภาพ ทรงวิตกว่าถ้าทางโรงพยาบาลบังคับให้หญิงไปคลอดบุตรตามวิธีการ
 แพทย์แผนใหม่ ก็คงจะไม่มีใครมาคลอดบุตรที่โรงพยาบาล จึงได้นำความขึ้นกราบ
 บังคมทูลสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระองค์ท่านก็ทรงรับว่าจะช่วยเหลือ
 จึงมีพระราชเสาวนีย์ให้ประกาศให้หญิงไทยทราบว่า พระองค์ท่านเองก็เคยดมเพลิง
 มาก่อน แต่เมื่อทรงเปลี่ยนมาใช้วิธีพยาบาลอย่างใหม่ก็ทรงสบายดี จึงมีพระหฤทัยมุ่ง
 หวังที่จะให้ประชาชนได้รับความสุข เช่นพระองค์บาง และยังได้พระราชทานเงิน
 ทำขวัญให้แก่เด็กที่คลอดใหม่ในโรงพยาบาลตามวิธีการรักษาพยาบาลแผนใหม่อีกคนละ
 ๔ บาท หลังจากนั้นมาราษฎรก็พากันเชื่อถือและมาคลอดบุตรที่โรงพยาบาลมากขึ้น
 จนกระทั่งโรงพยาบาลสามารถตั้งกฎข้อบังคับสำหรับการคลอดบุตรและเลิกประเพณี
 การอยู่ไฟในโรงพยาบาลได้ ^{๓๑}

๓๑

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นคำนวณราชานุภาพ, "เรื่องตั้งโรงพยาบาล", ใน, นิทานโบราณคดี, หน้า ๒๖๒ - ๒๖๓

พระกรณียกิจทางการแพทย์และการสาธารณสุขในหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทย

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงย้ายมาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แต่กระนั้นก็ได้ทรงมีส่วนเกี่ยวข้องกับ การแพทย์และการสาธารณสุขของประเทศต่อมาอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนภูมิภาค เพราะขณะนั้นกระทรวงมหาดไทยกำลังจัดการปกครองในหัวเมืองอยู่ กรมพยาบาลในสังกัดของกระทรวงธรรมการยังไม่สามารถขยายสาขางานออกไปในหัวเมืองได้ในเวลา รวดเร็ว เพราะเพิ่งตั้งขึ้นใหม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ จึงได้ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กระทรวงมหาดไทยมีอำนาจหน้าที่จัดการอันเกี่ยวกับ การสาธารณสุขในหัวเมืองอีกอย่างหนึ่ง^{๓๒}

สมัยเมื่อเริ่มสถาปนากระทรวงมหาดไทย มีกรมใหญ่อยู่เพียง ๓ กรม คือ กรมมหาดไทยกลาง กรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ และกรมพลำกัง โดยเหตุที่กรมพลำกัง มีหน้าที่สำคัญเกี่ยวกับการปกครองหัวเมืองอยู่แล้ว จึงมีหน้าที่จัดการดูแลและป้องกัน โรคภัยไข้เจ็บในหัวเมืองด้วย^{๓๓} ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๑ กระทรวงมหาดไทยได้ขอโอน กองโสตศาดารัฐบาล กองท่าพันธุหนองผี กองแพทย์และแพทย์ประจำเมือง จากกระทรวง ธรรมการไปมาสังกัดในกรมพลำกังด้วย และมีหน้าที่รับผิดชอบการสุขาภิบาลเมืองซึ่ง เพิ่งจัดได้สำเร็จในปีนั้นด้วย^{๓๔} ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้ง "กรมพยาบาล" ขึ้นอีกกรมหนึ่งในกระทรวงมหาดไทย ทั้งนี้เพราะกรมพยาบาลเดิมซึ่ง อยู่ในสังกัดของกระทรวงธรรมการได้ยุบเลิกไปแล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๘ โดยโอนโรง

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๘ - ๒๖๙

^{๓๓} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกับการสาธารณสุข, หน้า ๑๓

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน.

พยาบาลทุกแห่งให้ไปขึ้นกับกระทรวงนครบาล เว้นแต่โรงพยาบาลศิริราชซึ่งคงให้ขึ้นอยู่กับกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการต่อไป เพราะมีโรงเรียนแพทย์อยู่ด้วย ส่วนการรักษาพยาบาลและการป้องกันโรคติดต่อในหัวเมืองให้เทศาภิบาลแต่ละมณฑลจัดการเอง กระทรวงธรรมการมีหน้าที่แต่ตรวจตราสนับสนุนเท่านั้น^{๓๕}

กรมพยาบาลที่ตั้งขึ้นใหม่มีหน่วยงาน ๖ แผนก คือ

๑. แผนกบัญชาการ
๒. แผนกการแพทย์
๓. แผนกป้องกันโรคระบาด
๔. แผนกปราศรัยสภา
๕. แผนกโอสถศาลารัฐบาล
๖. แผนกสุขาภิบาล^{๓๖}

กิจการสาธารณสุขในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่สำคัญมีดังนี้ คือ

๑. การป้องกันและควบคุมโรคติดต่อในหัวเมือง

ประชาชนชาวไทยต้องเสียชีวิตลงด้วยโรคติดต่อที่ร้ายแรงอันเกิดขึ้นอยู่เป็นระยะ ๆ คราวละเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าการสาธารณสุขในสมัยนั้นยังไม่ดีพอที่จะป้องกันชีวิตของพลเมืองไว้ได้ และการตายของพลเมืองในคราวละมาก ๆ เช่นนั้นเท่ากับเป็นการลดกำลังของบ้านเมืองลงด้วย เป็นเหตุให้ประเทศไม่สามารถจะเจริญก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วได้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

^{๓๕}

เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔

^{๓๖}

"ประวัติกระทรวงสาธารณสุข" ใน อนุสรณ์กระทรวงสาธารณสุขครบ ๑๕ ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ - ๒๕๐๐, หน้า ๒๐

ทรงมีความห่วงใยในความปลอดภัยของประชาชน และทรงเห็นความสำคัญของการสาธารณสุขอันมีผลต่อความเจริญของบ้านเมืองเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากกระแสพระคำรัสเนื่องในการเปิดประชุมแพทย์หัวพระราชอาณาจักรครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ดังต่อไปนี้ "สยามประเทศยอมเป็นประเทศบริบูรณ์ มีพื้นที่อันอุดม จะหาประเทศที่ยิ่งไปกว่าในส่วนนี้ใดควยยาก แต่ที่หย่อนกำลังอยู่ก็ควยราษฎรมีน้อย เพราะว่าจะเป็นการฝ่ายทหารก็หรือพลเรือนก็ดี ถ้ามีผู้คนมากกำลังบ้านเมืองก็ทวีขึ้นมาก การทำไร่นา ค้าขาย อันเป็นเหตุให้เจริญโภคทรัพย์ก็จะบริบูรณ์ยิ่งขึ้น และภาษีอากรผลประโยชน์ของบ้านเมืองก็จะทวีขึ้นตามกัน ตามที่ได้สังเกตเห็นก็มีหลักฐานปรากฏอยู่ว่า คนเกิดมา... แต่ทำไมสามะโนคร้วจึงไม่ทวีขึ้นโดยเร็ว ชื่อนี้เมื่อใดจัดการตรวจตราเขาจริง ก็ไคความว่าคนตายก็มากเหมือนกัน... ถ้าหากรัฐบาลคิคอ่านป้องกันอย่างใดให้คนตายน้อยลงไค จำนวนไพร่บ้านพลเมืองก็ยอมจะมากขึ้นโดยรวดเร็ว เพราะฉะนั้นการสาธารณสุขพยาบาลจึงรวมใจความลงในข้อที่จะคิคป้องกัน อย่าให้ไพร่บ้านพลเมืองตายมากนัก"^{๓๗}

กระทรวงมหาดไทยไคมีส่วนจัดการป้องกันและควบคุมโรคคิคค่อที่สำคัญคือ

๑. ไข้ทรพิษ ในสมัยแรกกรมพยาบาลจัดการปลูกฝีให้ประชาชนในโรงพยาบาลศิริราชเท่านั้น ส่วนในหัวเมืองคงจัดหน่วยปลูกฝีออกเป็นครั้งคราวโดยเฉพาะในเวลาที่เกิดไข้ทรพิษระบาดขึ้น โดยทั่วไปแล้วประชาชนยังไคได้รับการปลูกฝีอย่างแพร่หลายและทั่วถึงกัน ที่เป็นเช่นนี้เพราะมีแพทย์อยู่นอยคน และการคมนาคมยังไม่สะดวก อย่างไรก็ตามไคมีการหยิบยกเอาบัญญัติการป้องกันไข้ทรพิษขึ้นมาพูดในที่ประชุมเทศาภิบาลประจำปี ๒๔๔๓ เป็นครั้งแรก โดยที่กระทรวงธรรมการเสนอว่าควรจะให้

^{๓๗} "รายงานการประชุมแพทย์หัวเมือง ณ กระทรวงธรรมการ วันที่ ๒ ตุลาคม ๑๒๕", เทศาภิบาล, เล่ม ๒ (๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๕), หน้า ๑๔๖ - ๑๔๗

มีแพทย์ประจำมณฑล ๆ ละ ๑ คน เป็นอย่างน้อยสำหรับออกทำการปลูกฝีและจำหน่ายยาโอสถสภา ตลอดจนสำรวจโรคภัยไข้เจ็บบางอย่างตามที่กระทรวงธรรมการจะวางแบบให้ให้แพทย์ประจำมณฑลอยู่ภายใต้อำนาจการดูแลของข้าหลวงเทศาภิบาล และถ้ากระทรวงการคลังยอมให้เงินเดือนแพทย์เหล่านั้นด้วยก็จะเป็นการดี ^{๓๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ (ในขณะนั้นทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงราชานุภาพ) ทรงเห็นด้วยกับข้อเสนอ นั้น ดังมีหลักฐานปรากฏว่า "เรื่องปลูกฝีนั้นเป็นการสำคัญของเมืองไทย เมื่อเสด็จไปตรวจราชการมณฑลนครศรีธรรมราช เมื่อเดือนสิงหาคมปีนี้ได้ทรงทราบว่าคนตายเสียด้วยไข้ทรพิษปีหนึ่งเป็นอันมาก และเมืองไทยเรายังมีคนน้อยอยู่แล้วจะทิ้งอยู่ให้เป็นดังนี้หาควรไม่ จำจะต้องคิดป้องกันให้มีคนน้อยที่สุดที่จะมีได้...ขอสำคัญในเรื่องการปลูกทรพิษอยู่ที่หนองถ้าหนองไม่คี่...ไขปลูกก็ไม่ขึ้น ขอให้กระทรวงธรรมการดำริในเรื่องหนองว่า ทำอย่างไรจึงจะได้หนองที่มีคุณภาพดีมาไซ้ และให้ไต่ทันเวลาของการ" ^{๓๙} ทรงรับว่าถ้ากระทรวงธรรมการจัดการเรื่องหนองดีได้เมื่อใดแล้ว ก็ให้ทรงให้ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นธุระในเรื่องการปลูกฝี อนึ่ง ถ้าหมอเซลยัคคีก็ตามหัวเมืองจะรับทำการปลูกฝีให้ราษฎรก็ได้ แต่จะต้องได้รับการสอบสวนจากเจ้าพนักงานและได้รับใบสำคัญหรือประกาศนียบัตรจากคูวาราชการ เมืองเป็นเครื่องแสดงว่าตนมีความรู้ความสามารถในการปลูกฝี ทั้งนี้เพื่อป้องกันกาหลอกหลวงและความผิดพลาดอันอาจทำให้ผู้รับการปลูกฝี

^{๓๘} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๑๑/๖
หน้า ๑๔๖ - ๑๔๗

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน.

เป็นอันครายถึงแก่ชีวิตได้^{๕๐} หนังสือเรื่อง "สมเด็จพระบรมราชาธิบดีกับการสาธารณสุข" ของกระทรวงสาธารณสุขได้วิจารณ์ไว้ว่า กระแสพระคำรีในเรื่องการปลูกฝีในที่ประชุมเทศบาล ร.ศ. ๑๒๓ นี้มีความสำคัญมาก เพราะแสดงให้เห็นว่าพระองค์ท่านทรงเขาพระทัยความหมายของคำว่า "สาธารณสุข" เป็นอย่างไร การที่ทรงขอให้กระทรวงธรรมการศึกษาค้นคว้าในเรื่องหนองผื่นนั้นน่าจะเป็นมูลเหตุอันหนึ่งที่ทำให้กระทรวงธรรมการตั้งสถานผลิตพันธุ์หนองผื่นขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ และการที่ทรงเสนอให้มีการสอบความรูหมอเคลยศักดิ์และออกประกาศนียบัตรให้ควย แสดงว่าพระองค์ท่านทรงห่วงใยถึงความปลอดภัยและสวัสดิภาพของประชาชนเป็นอย่างยิ่ง กระแสพระคำรีในเรื่องนี้อาจถือได้ว่าเป็นคนกำเนิดของพระราชบัญญัติการแพทย์ ตลอดจนพระราชบัญญัติควบคุมการประภยโรคติดต่อ ซึ่งประกาศใช้อีกหลายสิบปีต่อมา^{๕๑}

ใน พ.ศ. ๒๔๔๗ รัฐบาลไทยส่งนายแพทย์ แฮนส์ อัดัมสัน (Dr. Hans Adamson) และหลวงวิมเนศประสิทธิ์วิทย์ (นายแพทย์อภัย หะสีตะเวช) ออกไปศึกษาวิธีฉีดวัคซีนป้องกันโรคระบาดสัตว์พาหนะ และงานทางด้านทำพันธุ์หนองผื่นที่ประเทศฟิลิปปินส์ ครั้นกลับมาแล้วกระทรวงธรรมการก็ตั้งสถานผลิตพันธุ์หนองผื่นขึ้นในพระนคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ และในปีรุ่งขึ้นก็ขยายสถานที่ไปตั้งที่จังหวัดนครปฐม และได้ นายแพทย์ วูล์ฟ ชาวอเมริกันจากประเทศฟิลิปปินส์มาช่วยดำเนินงานอีกคนหนึ่ง แต่การผลิตหนองผื่นยังทำได้น้อยและมีคุณภาพไม่ดี ในที่สุดได้เปลี่ยนวิธีการใหม่ คือ หนองผื่นปลูกให้กับโคแทนกระบือจึงได้ผลดี นายแพทย์ไฮเอ็ด (Dr. H.C. Highet) แห่งกรมแพทย์สุขาภิบาลได้ตรวจรับรอง เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน ๒๔๕๕ ว่าเป็นพันธุ์

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๑} สมเด็จพระบรมราชาธิบดีกับการสาธารณสุข, หน้า ๑๗ - ๑๘

หนองผืนวิสุทธิ์^{๔๓} จึงเห็นได้ว่ากว่าจะได้พันธุ์หนองผืนที่มีคุณภาพดีมาไซ้ของปรับปรุงกัน
อยู่หลายครั้ง สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพก็ใคร่ทรงมีส่วนช่วยปรับปรุงควย
กล่าวคือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ กระทรวงธรรมการขอรองให้เทศบาลมณฑลต่าง ๆ
แจ้งรายงานผลการไซ้หนองผืนมายังกระทรวงธรรมการ เพื่อจะได้แก้ไขให้ดีขึ้น แต่
สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงแนะนำให้ใช้วิธีที่รัดกุมกว่าคือ "...พันธุ์หนองผืน
ที่ทำขึ้นคราวใดในของที่บรรจุไปขายให้ลงหม้อเบอร์ เป็นเครื่องหมายไว้เสียทุกของตาม
คราวที่ผสม... กับให้มีข้อความต่อไปว่า ถาหนองไม่ดีขึ้นไซ้บอกมาให้ทราบ กับให้
มีทะเบียนจดไว้ที่กองซีรัม ว่าของหม้อเบอร์นั้น ๆ เมื่อผู้ซื้อไปแล้วปรากฏว่าไม่ใช่อะไร
... ก็จะได้ความรู้สำเร็จประโยชน์ของกองซีรัมได้ดีกว่าจะบอกกล่าวมาทางเทศา
ภิบาล"^{๔๔} กระทรวงธรรมการจึงได้ทำตามวิธีการที่ทรงแนะนำต่อมา

มณฑลเทศบาลได้ปลูกผีให้เป็นทานกับประชาชนอย่างจริงจังมาตั้งแต่
พ.ศ. ๒๔๕๐ ในปีแรกเริ่มทำการไค ๑๒ มณฑล ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ทรงออก
คำสั่งให้ชาวมณฑลเทศาภิบาลทำรายงานและสถิติจำนวนผู้ที่ได้รับปลูกผีในปีหนึ่ง ๆ ส่งมา
ยังกระทรวงมหาดไทยก่อนสิ้นเดือนมีนาคมทุกปี เพื่อนำลงในหนังสือราชกิจจานุเบกษา
สำหรับเผยแพร่ให้ประชาชนทราบและยังเป็นการสะดวกต่อการปลูกผีในคราวต่อไปด้วย^{๔๕}

^{๔๓} "หนังสือของหมอเฮช.แคมเบล ไฮเอต ถึงเสนาบดีกระทรวงนครบาล ฉบับลงวันที่
๒๔ เมษายน ร.ศ. ๑๓๑," เทศาภิบาล เล่ม ๑๔ (ตุลาคม, ๑๓๑), หน้า ๑ - ๒

^{๔๔} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๑๑/๖
"รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๖"

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน.

และทรงขอร้องให้กระทรวงธรรมการยอมให้แพทย์หัวเมืองมีสิทธิรับหนองผีและบาไอสด
 สภาควยเงินเชื่อ ภายในวงเงิน ๑,๐๐๐ บาท แลวชำระคืนเป็นงวด ๆ จนกว่าจะหมด
 และขอให้ไคส่วนลคพิเศษควย กระทรวงธรรมการก็ยินยอม^{๔๖} ครั้นใน พ.ศ. ๒๔๕๕
 เกิดไข้ทรพิษระบาคครั้งใหญ่ทั้งในกรุงและหัวเมือง พระบาทสมเด็จพะมงกุฎเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และเสนาบดี
 กระทรวงนครบาล ช่วยกันจัดการป้องกันโรคให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เสนาบดีกระทรวง
 นครบาลออกความคิดว่า ควรออกกฎหมายบังคับให้ประชาชนทุกคนปลุกผี แต่สมเด็จ
 กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ไม่ทรงเห็นควย ทรงให้เหตุผลว่า ถ้าจะออกกฎหมายบังคับ
 ยอมตอกำหนดโทษสำหรับผีผีในไวควย แต่จะก่อให้เกิดความหวาดกลัว และไม่
 ยอมปลุกผี โดยเฉพาะในหัวเมือง ราษฎรยังมีความรูนอยยอมไม่เข้าใจความมุ่งหมาย
 ที่แท้จริงของรัฐบาล และกำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจในหัวเมืองก็ยังมีไม้พอที่จะออกตรวจ
 ตราให้ประชาชนรับการปลุกผีได้ทั่วถึงกัน การออกกฎหมายบังคับอาจจะไม่ได้ผลดี
 เพราะฉะนั้นกระทรวงมหาดไทยจะจัดตามวิธีการที่ทรงเห็นว่าเหมาะสม นโยบายที่ทรง
 ใช้ในครั้งนั้น คือโปรดให้พิมพ์ใบปลิวให้แกราษฎรรู้ถึงความร้ายแรงของโรค และพระ
 มหารุณาศิคุณของพระบาทสมเด็จพะเจ้าอยู่หัวที่ทรงจะช่วยชีวิตราษฎร ขอให้ราษฎร
 มาปลุกผีโดยทั่วหน้า และโปรดให้จัดพนักงานทั้งหมด ๔ หน่วย แยกไปปลุกผีในมณฑล
 ที่โรคกำลังระบาคอยู่ คือ มณฑลนครชัยศรี มณฑลราชบุรี มณฑลปราจีนบุรี และมณฑล
 ราชสีมา ให้ปลุกที่อำเภอ แต่ก่อนที่จะปลุกผีต้องให้กรมการอำเภอ เรียกตัวกำนันและ
 ผู้ใหญ่บ้านมาชี้แจงรายละเอียดก่อน และให้เอาใบปลิวไปติดประกาศไว้ตามที่ชุมนุมชน
 กำหนดวันและเวลาที่ทำการปลุก เมื่อถึงเวลาปลุกผีก็ให้กำนันและผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้พา
 ราษฎรมาปลุก และมีสารวัตรออกตรวจ หลังจากปลุกผีแล้ว ๗ วัน และโปรดประทาน

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน.

บำเหน็จความชอบแก่แพทย์ที่สามารถในการปลูกฝีตามลำดับชั้นด้วย นับว่าเป็นนโยบายที่เหมาะสม และสามารถสกัดกั้นไข้ทรพิษได้เป็นผลดี ดังปรากฏว่า ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ปลูกฝีได้ถึง ๓๘,๓๖๘ คนโดยไม่ต้องบังคับหรือปรับโทษแต่อย่างใดเลย^{๕๓}

(๒) อหิวาตกโรค อหิวาตกโรคระบาดอยู่เสมอทั้งในกรุงและหัวเมือง โดยเฉพาะในมณฑลปักษ์ใต้ และเมื่อคราวที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ เสด็จไปตรวจราชการที่หัวเมืองปักษ์ใต้ ทรงสอบสวนไต่ความว่า อหิวาตกโรคที่เกิดขึ้นในมณฑลชุมพร มณฑลนครศรีธรรมราช นั้นได้รับเชื้อไปจากกรุงเทพฯ ทุกคราว เนื่องจากผู้ที่ไปมาค้าขายติดต่อยู่อะหว่างกรุงเทพฯ และหัวเมืองปักษ์ใต้นำไปเผยแพร่ ถ้าหากกักกันคนเดินทางจากแหล่งเกิดโรคได้ โรคก็จะไม่ลุกลามต่อไป เช่น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ เกิดอหิวาตกโรคขึ้นที่ปากพนัง พระยาศรีธรรมบริรักษ์ ปลัดมณฑลนครศรีธรรมราช รังราชการอยู่ที่เมืองสงขลา พอทราบข่าวก็สั่งให้กักเรือที่มาจากปากพนังให้พักอยู่ที่เกาะหนู ๕ วันก่อน จนเชื่อแน่ว่าไม่มีโรคติดมาแน่นอนแล้ว เรือเหล่านั้นจึงจะเข้าเทียบท่าเมืองสงขลาได้ แต่ปรากฏว่าเรือลำหนึ่งกลับจะเสียเวลาและเกรงว่าสินค้าจะเสียหาย จึงแล่นเลยไปขึ้นท่าที่เมืองปัตตานี และปรากฏว่ามีเชื้ออหิวาตกโรคไปจริง ๆ เพราะผู้คนในปัตตานีพากันเป็นอหิวาตกโรค ส่วนเมืองสงขลาไม่มีอหิวาตกโรคเกิดขึ้นเลย แสดงให้เห็นว่าการตรวจและกักคนไปมาเวลาเกิดโรคร้าย (Quarantine) สามารถป้องกันชีวิตได้จริง และยังได้ทรงทราบอีกว่า คนบ้านป่ามีธรรมเนียมกักโรคของเขาอยู่ คือเวลาเกิดอหิวาตกขึ้นที่บ้านใดที่บ้านนั้นก็มักจะปักเฉลวไว้เป็นสัญญาณให้เพื่อนบ้านไปมาหาสู่จนกว่าจะหมดเขตโรค ทรงเห็นว่าเป็นวิธีที่ป้องกันมิให้โรคระบาดไปได้ดีวิธีหนึ่ง จึงได้ทรงนำเรื่องนี้เสนอต่อที่ประชุมเทศาภิบาลประจำ พ.ศ. ๒๔๕๑^{๕๔}

^{๕๓} สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "เรื่องอนามัย" ใน, นิทานโบราณคดี, หน้า ๒๘๒ - ๒๘๓

^{๕๔} กองจดหมายเทศาภิบาล กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๑๖/๖ "รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๕"

ครั้นใน พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงมีพระดำริให้จัดการป้องกันอหิวาตกโรคใน
หัวเมืองดังนี้ คือ

๑. ให้มีการตรวจและกักกันโรคคือให้นายเรือเมลต์ตรวจผู้โดยสาร ถ้า
หากมีโรคเกิดขึ้น เมื่อถึงท่าแห่งใดต้องแจ้งให้เจ้าหน้าที่ประจำท้องถิ่นทราบ หากไม่มี
ผู้เป็นโรคมารในเรือแล้วจึงยอมให้ผู้โดยสารขึ้นฝั่งได้

๒. ให้มีสถานกักโรคตามเมืองที่สำคัญ เช่น ที่เมืองชุมพร หลังสวน
บ้านคอน นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี และกักผู้ที่สงสัยว่าจะเป็นโรคติดคอไว้
ให้มีโรงพยาบาลเอกเทศที่มีหมอประจำเสมอ ส่วนเมืองที่ไม่สำคัญจะส่งหมอไปประจำ
อยู่ชั่วระยะเวลาที่สงสัยว่าจะมีโรคเกิดขึ้นหรือเมื่อมีโรคเกิดขึ้นแล้วเท่านั้น

๓. ในยามที่เกิดอหิวาตกโรค ข้าราชการเทศบาลมีอำนาจประกาศให้
ตรวจและกักกันโรคได้ ในระยะที่ออกประกาศนั้น เรือที่ออกจากเมืองที่เกิดโรคเมื่อ
ถึงที่ใดต้องยอมให้เจ้าพนักงานตรวจและกักผู้โดยสารไว้ก่อน เมื่อแน่ใจแล้วจึงยอม
ให้ขึ้นฝั่งได้ และถ้าหากมีผู้ป่วยขึ้น ให้แยกผู้ป่วยไปรักษาในโรงพยาบาลเอกเทศชั่วคราว

๔. ที่ปากอ่าวก๊กี้ ที่ทางร่วมซึ่งคนเหื่อน้ำภายในจะลงมาถึงที่ประชุมชน
ก๊กี้ ให้มีเสาชิงสัญญาณ เมื่อเวลามีโรคซึ่งต้องกักกันให้ชักธงเหลืองบอก เพื่อให้เข้าใจ
ว่ามีอหิวาตกโรคที่ในเมืองหรือที่อ่าวนั้น

๕. ธรรมเนียมปักเฉว ซึ่งพลเมืองในที่บางแห่งเคยทำ บังคับให้ทำต่อไป
ที่ประชุมรับรองพร้อมกัน แต่จะให้ใคร่ผลคือควรมีกฎหมายบังคับ จึงให้
นายแพทย์มานิต และนายแพทย์คำทิว ช่วยกันร่างกฎหมายป้องกันโรคติดคอขึ้น คือ
พระราชบัญญัติระงับโรคระบาดหัวเมือง พุทธศักราช ๒๔๕๖ ปราบกฏวามตรา ๗ และ

๔๕ กระทรวงมหาดไทย, "รายงานการประชุมเทศบาล รัช. ๑๓๑" เทศบาล
เล่ม ๑๕ (กรกฎาคม ๒๔๕๗), หน้า ๒๖๐ - ๒๖๑

๘ แห่งพระราชบัญญัตินี้ว่าด้วยการบังคับให้ตั้งคานตรวจโรค ในเวลาที่เกิดโรคระบาด^{๕๐}
 พระองค์ท่านทรงมีความเห็นว่า การเผยแพร่ความรู้ในเรื่องสุขศึกษาให้
 ประชาชนทราบเป็นของสำคัญประการหนึ่ง ที่จะช่วยป้องกันมิให้เกิดอหิวาตกโรคได้ ดังนั้น
 จึงทรงชมเชยและสนับสนุนกระทรวงธรรมการที่ได้แต่งหนังสือเรื่อง "วิธีป้องกันและ
 รักษาอหิวาตกโรค" ออกจำหน่าย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ และทรงขอให้แพทย์ในหัวเมืองรีบ
 ไปจำหน่ายเหมือนกับยาไอศตสกา ทั้งนี้เพื่อช่วยให้ราษฎรในหัวเมืองมีความรู้ในเรื่อง
 สุขศึกษาตามสมควร^{๕๑}

(๓) กาฬโรค โรคนี้อะบาดเข้ามาในประเทศไทยครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗
 คือเกิดขึ้นในบริเวณที่อยู่ของชาวอินเดีย ในจังหวัดชลบุรี แต่ในครั้งนั้นกระทรวง
 นครบาลผู้เป็นเจ้าของท้องที่เป็นฝ่ายปราบปราม ต่อมากระจายออกไปยังจังหวัดนครปฐม
 ราชบุรี เพชรบุรี นครสวรรค์และนครราชสีมา กระทรวงมหาดไทยจึงต้องยื่นมือเข้ามา
 จัดการเรื่องนี้ คือใน พ.ศ. ๒๔๔๘ เมื่อเกิดกาฬโรคขึ้นที่ตำบลพระปฐมเจดีย์ จังหวัด
 นครปฐม ได้ส่งนายแพทย์โฮเอ็ค แพทย์ประจำกรมสุขาภิบาลออกไประงับโรค นายแพทย์
 โฮเอ็คได้ให้ชาหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี จัดการป้องกันโดยให้มีการแจ้งตอ
 เจ้าหน้าทีเมื่อเกิดการป่วยหรือตายควยกาฬโรค และให้ส่งผู้ป่วยไปรักษาในโรงพยาบาล
 เอกเทศที่อย่างห่างไกลชุมชน ส่วนผู้ที่สัมผัสโรคให้เอาไปกักกันไว้ที่โรงพยาบาล ๑๐ วัน
 สิ่งของหรือภาชนะที่สงสัยว่าจะเป็นแหล่งเชื้อโรคก็บังคับให้เผาหรือทำลายเสีย เทศา
 ภิบาลทำตามคำแนะนำของหมอโฮเอ็คอยู่เป็นเวลา ๒ เดือน ปรากฏว่าไม่ได้ผล เพราะ
 ราษฎรหวาดกลัวว่าจะต้องไปอยู่ในโรงพยาบาลเอกเทศ เมื่อมีเหตุตายภายในบ้านของตน

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๑

^{๕๑} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๑๖/๖
 "รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๕"

ก็ไม่แจ้งให้เจ้าหน้าที่ทราบ และเมื่อเกิดมีผู้ป่วยขึ้นก็อพยพหนีไปอยู่ที่อื่นให้ห่างไกลจาก
เจ้าหน้าที่ เจ้าของร้านค้าก็พากันหวาดกลัว จึงมีผลกระทบกระเทือนไปถึงการค้าขาย^{๕๒}

เมื่อสมเด็จพระยากรมดำรงราชานุภาพทรงทราบเรื่องนี้รับสั่งว่า "การ
ที่จะจัดการป้องกันภัยเช่นนี้เป็นภาระใหญ่เกี่ยวกับราษฎร เป็นอันมาก และเกี่ยวไปถึงการ
ค้าขายซึ่งเป็นทางหาเลี้ยงชีพของราษฎร รัฐบาลมีทุนและมีอำนาจจะทำอย่างไรก็ได้
จริงอยู่ แต่ถาราษฎรไม่ร่วมมือก็ไม่ไคผลควรเอาใจอนันราษฎร เพื่อให้ราษฎรทำ
ตามแล้วก็จะไคผลดี"^{๕๓} ทรงแนะนำให้ทำดังนี้ คือ

๑. ให้ตั้งโรงจำหน่ายยาเป็นทานขึ้นแห่งหนึ่งในท้องที่นั้น ๆ ให้มี
หมอประจำและประกาศให้ประชาชนทราบว่า เมื่อเกิดการเจ็บไข้ขึ้นแม้แต่เพียงนิดหน่อย
ให้รีบมาขอยากินอย่าปล่อยให้เจ็บมาก

๒. ให้หมอเป็นผู้แนะนำให้ราษฎรช่วยกันรักษาความสะอาดและ
กำจัดหนู

๓. ถ้าหากเกิดมีกาฬโรคขึ้นอีก ให้เลิกการเผาเครื่องใช้ และ
กักผู้สงสัยว่าจะเป็น

ชาหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี เริ่มดำเนินการตามที่สมเด็จพระ
พระยาคำรงราชานุภาพทรงแนะนำ ตั้งแต่วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ และปรากฏว่า
ไคผลดี^{๕๔}

^{๕๒} กระทรวงมหาดไทย, "สำเนาใบบอกมณฑลนครชัยศรี เรื่องจัดการป้องกันกาฬโรค"
เทศาภิบาล เล่ม ๑ (ร.ศ. ๑๒๕), หน้า ๑๕๑ - ๑๕๓

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓ - ๑๕๔

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕

ในคราวประชุมเทศาภิบาลประจำ พ.ศ. ๒๔๕๖ สมเด็จพระยาคำรง
 ราชานุภาพทรงแถลงให้ที่ประชุมทราบถึงวิธีการติดต่อของกาฬโรคตามที่วงการแพทย์ใน
 ต่างประเทศพิสูจน์แน่นอนแล้ว และถ้ามีหนุคทายมากเมื่อใดขอให้ชาวหลวงเทศาภิบาล
 โทรเลขบอกมายังกระทรวงมหาดไทยเพื่อจะได้จัดการป้องกันโดยเร็ว

๒. ยาไอสธสกา

กระทรวงธรรมการได้มอบให้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ
 ขณะนั้นทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหลวงทรงจัดการเรื่องยารักษาโรคในหัวเมืองควย
 เพราะในเวลานั้นยังไม่มียาคำราหลวง และราษฎรยังไม่นิยมไชยาฝรั่ง พระองค์ท่าน
 จึงทรงเชิญนายแพทย์ฝรั่งทุกชาติที่อยู่ในพระนครมาประชุมร่วมกันที่กระทรวงมหาดไทย
 เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ เพื่อปรึกษากันในอันที่จะจัดทำยาขึ้นเองในประเทศไทย ทรงขอร้อง
 ให้นายแพทย์ช่วยกันคิดว่าควรจะทำยาขึ้นสักกี่ตำหรับ และสำหรับไชแกโรคอะไรบาง
 ให้แจกเครื่องยาและส่วนผสมให้ควย ในที่สุดตกลงกันว่าจะให้รัฐบาลทำยา ๔ ชนิด
 เป็นยาฝรั่งทั้งสิ้น เพราะรักษาโรคชะงัดกว่ายาไทย ทั้งยังสามารถบรรจุล็กส่งไปยัง
 ที่ต่าง ๆ ได้สะดวกกว่า นายแพทย์อัครัมสัน รับเป็นผู้ทำยาขึ้นก่อนและจะขายให้รัฐบาล
 ในราคาเท่าทุน ทั้งยังรับฝึกหัดวิธีทำยาให้เจ้าหน้าที่คนไทย จนกว่ารัฐบาลจะสามารถ
 ตั้งสถานที่ทำยาได้เองควย^{๕๕} ยา ๔ ชนิดที่ทำขึ้นมีดังนี้ คือ

๑. ยาแกไข (ควินิน)

๒. ยาถ่าย

๓. ยาแกลงทอง

๔. ยาแกโรคไส้เดือน

^{๕๕} สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "เรื่องอนามัย" ใน, นิทานโบราณคดี,

๕. ยาแก้โรคบิด
๖. ยาบำรุงโลหิต
๗. ยาแก้โรคคุดทะราด
๘. ยาแก้อุจจาระเสีย^{๕๖}

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโอสถศาลาของรัฐบาลขึ้นที่โรงพยาบาลเทพศิรินทร์เดิมสำหรับผลิตและจำหน่ายยาฝรั่งตลอดจนเครื่องใช้ในการพยาบาล จึงเรียกยา ๘ ขนานดังกล่าวว่า ยาโอสถสภาซึ่งทำเป็นเม็ดบรรจุลูกเล็ก ๆ ประมาณลูกละ ๒๐ เม็ด มีใบปลิวอธิบายวิธีใช้ยาบอกอยู่ด้วย แล้วรวมลูกยาเป็นชุด ๆ ต่อมากรมหลวงดำรงราชานุภาพทรงแนะนำให้โอสถสภาใช้กระดาศีต่าง ๆ ทำใบปลิวชี้แจงวิธีใช้ขนานละสี่เป็นประจำ เพื่อให้ประชาชนสังเกตเห็นง่าย และจำได้ทันทีว่าเป็นยาแก้โรคอะไรหนึ่ง เพื่อให้ราษฎรที่ยากจนได้มีโอกาสใช้ยาโดยทั่วถึงกัน ทรงขอให้จำหน่ายในราคาถูกเสมอออกลูกละเฟื้อง ผู้ที่รับเหมาไปจำหน่ายมาก ๆ ก็ให้ส่วนลด ๕๐ % และทรงขอรองใหญ่กระทรวงธรรมการเปิดวงเงินเชื่อ ๑,๐๐๐ บาท ให้แพทย์ประจำเมืองและ ๔๐ บาทให้แพทย์ประจำตำบล รับยาโอสถสภาไปจำหน่ายโดยให้ส่วนลด แล้วส่งเงินในคืนเป็นงวด ๆ ยาที่เสียก็ยอมให้ส่งคืนได้^{๕๗} ดังนั้นยาโอสถสภาจึงแพร่หลายและอยู่ในความนิยมของประชาชนเป็นลำดับมา

^{๕๖} มนัสวี อุดหนุนท์, ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย (พระนคร : กองคริสเตียนการศึกษา, ม.ป.ป.), หน้า ๔๗

^{๕๗} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๑๑/๖ "รายงานการประชุมเทศบาล ร.ศ. ๑๒๗"

๓. แพทย์ประจำเมือง

การตั้งแพทย์ประจำเมือง สืบเนื่องมาจากการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล ทั้งนี้ เพราะเมื่อมีข้าราชการออกไปรับราชการในหัวเมืองมากขึ้น ขาหลวงเทศาภิบาลจึงตั้งผู้ที่มีความรู้ทางการรักษาพยาบาลเป็นแพทย์ประจำเมือง ๆ ละ ๑ คน เพื่อรักษาพยาบาลข้าราชการและนักโทษในเรือนจำ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสด็จไปตรวจราชการมณฑลพายัพ นักศึกษาวิชาการปกครองคนหนึ่งก็ตามเสด็จไปช่วยทำปิ่นลั่น เกิดบาดเจ็บขึ้นเมื่อใกล้จะถึงเมืองอุตรดิตถ์ หามหมอในถิ่นนั้นทำการผ่าตัดเอาลูกปิ่นออกไม่ได้เลย ต้องแจวเรือพายคนพายไปให้นายแพทย์มิชชันนารีที่เมืองพิษณุโลกทำการผ่าตัดและรักษาจนหาย เหตุการณ์ในครั้งนั้นทำให้ทรงประจักษ์ในพระทัยว่า แพทย์ประจำเมืองควรมีความรู้ในเรื่องการผ่าตัดและรักษาบาดเจ็บใดควยจึงจะเป็นประโยชน์จริง ๆ ครั้นถึงคราวประชุมขาหลวงเทศาภิบาลประจำ พ.ศ. ๒๔๔๑ จึงทรงเสนอพระคำริเรื่องนี้ต่อที่ประชุมว่า

"...หมอไทยที่รู้จักการรักษาบาดแผลและทำการผ่าตัดยังมีน้อย และจะให้หมอประจำเมืองที่ดำรงตำแหน่งอยู่แล้วออกไปก็ไม่เป็นการสมควร จึงเห็นควรที่จะกำหนดแต่อย่างหนึ่งว่า ผู้จะเป็นแพทย์ประจำเมืองต่อไปจะต้องรู้จักวิชาผ่าตัดควย เช่น นายแพทย์ประกาศนียบัตรของโรงเรียนแพทย์ในกรมพยาบาลจึงจะเป็นได้"^{๕๕}

เพราะเหตุนี้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นต้นมากระทรวงมหาดไทยจึงรับแพทย์ประกาศนียบัตรที่สำเร็จจากโรงเรียนแพทย์บรรจุในตำแหน่งแพทย์ประจำเมือง

^{๕๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ, "เรื่องอนามัย" ใน, นิทานโบราณคดี
หน้า ๒๘๐

เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อให้มีหน้าที่รักษาพยาบาลข้าราชการ ราษฎร และนักโทษ ทำการ
ปลูกฝี เป็นตัวแทนจำหน่ายยาไอศถศภา ตลอดจนจัดการดูแลการสาธารณสุขอันพึงมี
และพึงทำได้ในเขตของตน อนึ่ง ต้องสอนวิธีการปลูกฝี และวิธีทางการแพทย์ให้กับ
แพทย์ประจำตำบลตามสมควร หรือมีการปรึกษาหารือกันเป็นครั้งคราว^{๕๕} พระคำริ
ของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพในเรื่องตั้งแพทย์ประจำเมืองนี้ เป็นประโยชน์
ต่อการแพทย์และการสาธารณสุขในประเทศไทยมาก เพราะช่วยให้มีแพทย์ที่มี
ความรู้ทันสมัยอยู่ในหัวเมืองอย่างเพียงพอ อนึ่งยังช่วยให้โรงเรียนแพทย์ที่ขบเซา
ลงไปกลับเจริญขึ้นรวดเร็ว เพราะผู้ที่สำเร็จจากโรงเรียนแพทย์สามารถหางานทำ
ได้โดยทันที บรรดาแพทย์จึงหันกลับมาใช้วิชาชีพที่ตนเรียนมา^{๖๐}

๔. แพทย์ประจำตำบล

ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ เสด็จพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) เมื่อยัง
เป็นที่พระยาสุรสีห์ราชวรานุวัติ ขาดหลวงเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก ได้ทูลขออนุญาต
ต่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ จัดตั้งผู้ที่มีความรู้ในเรื่องการ
รักษาพยาบาลในท้องถิ่นเป็นแพทย์ประจำตำบล ๆ ละ ๑ คน สำหรับรักษาราชการ
ที่เจ็บป่วย พระองค์ท่านทรงอนุญาตให้จัดทำได้ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา แต่แพทย์ประจำ
ตำบลดังกล่าว ไม่ได้รับเงินเดือน เพียงแต่รัฐบาลยกเงินค่านายการให้ มณฑลพิษณุโลก
จัดตั้งแพทย์ประจำตำบลมาได้ถึง ๒ ปี ปรากฏว่าไม่ได้ผลจนเกือบจะตอมล้มเลิก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๕๕} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๑๖/๖

"รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๕"

^{๖๐} สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "เรื่องอนามัย" หน้า ๒๔๑

แต่กรมหลวงคำรงราชานุภาพทรงเสียดาย และทรงมีพระคำริว่า ถ้าจัดการให้ดีแล้ว แพทย์ประจำตำบลจะเป็นประโยชน์มาก ^{๖๑} ดังนั้นจึงทรงเสนอในที่ประชุมเทศาภิบาล ประจำ พ.ศ. ๒๔๕๐ ว่า ควรให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเลือกหมอในท้องที่ ตั้งเป็นหมอล่วง ประจำตำบลหนึ่งคน ถ้าตำบลใดไม่มีหมอก็ให้รวมเข้ากับตำบลอื่น ให้มีฐานะรองลงมา จากกำนันเพียงเท่าตำแหน่งสารวัตร ให้เป็นผู้รักษาโอสถสภาไปจำหน่ายโดยได้รับเงิน สวัสดิการเป็นกำไร และยกเงินการราชการให้เป็นเครื่องอุทิศบุญ เมื่อข้าหลวง เทศาภิบาลมาทางท้องที่นั้นไปก็ควรแวะไต่ถาม หรือให้ความช่วยเหลือตามสมควร เพื่อแสดงให้เห็นว่าผู้ใหญ่ในท้องที่เป็นธุระเอาใจ เพื่อ ถ้าหมอล่วงคนใดทำความชอบ เป็นที่ประจักษ์ ก็ให้ยกย่องตามสมควร และเพิ่มหน้าที่ให้ทีละน้อย ^{๖๒}

เพราะเหตุนี้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นต้นมา จึงได้มีแพทย์ประจำตำบล ขึ้นตามกระแสพระคำริขององค์เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคราวละ ๑ - ๒ ตำบลเพิ่มขึ้น เรื่อย ๆ การมีแพทย์ประจำตำบลเป็นประโยชน์มาก เพราะนอกจากช่วยแบ่งเบา ภาระของแพทย์ประจำเมืองได้มากแล้ว ยังช่วยติดต่อประสานงานด้านการแพทย์และการ สาธารณสุขในหัวเมืองให้เจริญขึ้นภายในเวลารวดเร็วด้วย

โอสถสภาในหัวเมือง

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ในขณะที่ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระคำรงราชานุภาพ ไต่ทรงเสนอต่อที่ประชุมเทศาภิบาล

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๖๑} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๑๑/๖ "รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๖"

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน.

ประจำ พ.ศ. ๒๔๕๖ ให้ตั้งโอสถสภาในหัวเมืองชั้น คงปรากฏวัตถุประสงค์และรายละเอียดสรุปได้ดังนี้ คือ

๑. ทุก ๆ เมือง ' ซึ่งเป็นที่ตั้งมณฑลโดยเฉพาะ (ถ้ายังจัดในเมืองอื่นไม่ได้) ให้มีโอสถสภาแห่งหนึ่ง
๒. การปลูกสร้างนั้น ให้ใช้กระบวนเงินเรียไร
๓. โอสถสภาที่ควรจัดจะมีนั้น คือ ให้มีที่อยู่ของแพทย์ส่วนหนึ่ง และให้มีที่สำหรับตั้งร้านขายยา และทำการรักษาผู้ป่วยอีกส่วนหนึ่ง
๔. ให้แพทย์หลวงประจำเมือง เป็นแพทย์ประจำโอสถสภา
๕. ในโอสถสภาให้มีเครื่องใช้ใดตามสมควร แต่ต้องใช้เงินเรียไรซื้อ
๖. โอสถสภารับยาโอสถสภาจากกรุงเทพฯ ไปขายได้ตามเงื่อนไขเดิมที่แพทย์ประจำเมืองเคยทำ แต่ใครชื่อว่าแพทย์เป็นผู้รับซื้อมาทำการจำหน่าย ไม่ใช่มณฑล เพราะฉะนั้นถ้ายาเหล่านั้นขาดหายไป แพทย์ประจำโอสถสภาเป็นผู้รับใช้ ไม่ใช่มณฑลต้องใช้
๗. ในเรื่องการรักษาพยาบาล กำหนดเวลาให้แพทย์ไปทำงานในหน้าที่ราชการตั้งแต่ย่ำรุ่ง ถึง ๕.๐๐ นาฬิกา แล้วประจำอยู่ที่โอสถสภาจนถึงเที่ยงวัน และไม่ให้คิดการรักษากราษฎร ส่วนค้ายากำหนดออกเป็นสองประเภท คือ ถ้าขายให้กับคนไข้ที่มีใบอนุญาต ขายได้ตามราคาที่เขาหลวงเทศาภิบาลเห็นสมควร แพทย์เป็นผู้ได้รับเงินกำไร ถ้าคนไข้อนาถาก็ให้ยาเป็นทาน เงินจำหน่ายยาที่จะต้องใช้นี้โอสถสภาารัฐบาลกรุงเทพฯ ยอมให้ส่งเงินที่พระคลังมณฑล หรือ คลังเมือง ๓ เดือนละครั้ง แล้วเอาใบเสร็จรับเงินของพระคลังส่งมาให้โอสถสภาารัฐบาลที่กรุงเทพฯ ส่วนยาที่เสียดจะส่งคืนได้ แต่ต้องเป็นยาที่ยังไม่ได้เปิด
๘. แคมคของแพทย์ ถ้าใครรักษาคคนไข้หายไ้มาก และจำหน่ายยาไ้มาก นับเป็นแพทย์ที่มีแคมคคือ
๙. ยาที่โอสถสภาทำ ที่ฉลากต้องบอกให้รูวรายาชนิดใด ให้กำหนดวัน เดือน ปีไว้ เพื่อเป็นที่สัง เกตวายามีอายุนานเท่าใด

๑๐. แพทย์ประจำเมืองหรือแพทย์ผู้นอนอาท่ายาอย่างอื่นจำหน่ายก็ได้
แต่ต้องเป็นยาที่ดีและเห็นผลมาแล้ว^{๒๓}

การจัดตั้งโอสถสภาดำเนินไปอย่างล่าช้า เพราะต้องใช้เงินเรียไร รัฐบาล
ไม่ได้ตั้งงบประมาณให้ อย่างไรก็ตามก็ตั้งในสมัยที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงเป็น
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยอยู่นั้น มีโอสถสภาตามเมืองต่าง ๆ รวม ๔๒ แห่งด้วยกัน
นับว่ามีสถานที่สำหรับรักษาคนเจ็บป่วยมากพอสมควร และเป็นต้นเค้าของสุขศาลาใน
ปัจจุบัน^{๒๔}

๖. การทำทะเบียนคนเกิด คนตาย และทะเบียนสมรส

แต่เดิมกรมพลำภัง มีหน้าที่ทำสำมะโนครัว โดยจัดการสำรวจเป็นครั้งแรก
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ มีวัตถุประสงค์สำคัญในการเรียกคนเข้ารับราชการทหารเท่านั้น
ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการทำบัญชีคนในราชอาณาจักร
และปรากฏเป็นตัวเลขว่า ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ประเทศไทยมีประชากรทั้งสิ้นรวม
๘,๑๔๘,๔๘๗ คน^{๒๕} ครั้นใน พ.ศ. ๒๔๕๖ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรง
ราชานุภาพ ทรงริเริ่มให้มีการจดทะเบียนคนเกิด คนตาย และการสมรส ไว้เป็นหลักฐาน
และทรงวางหลักการไว้ดังนี้ คือ

๑) ว่าด้วยคนเกิด ในเดือนหนึ่งถ้ามีคนเกิด บิดามารดาหรือ
เจ้าของบ้านต้องแจ้งให้ผู้ใหญ่บ้านทราบภายในเวลา ๗ วัน นับตั้งแต่วันที่มิมีคนเกิด ถ้า

^{๒๓} สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ กับ การสาธารณสุข, หน้า ๔๖ - ๔๗

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐

ไม่ว่ากรณีใดๆ เมื่อผู้ใหญ่มานทราบบความตองแกมัญชิคนที่อยู่ในหน้าทีของตคน แล้วยางงานให้กานันทราย กานันแกมัญชิคนในคำบลของตคนแลว แจนให้นายอำเภอรายอืกทีหนึ่งภายในเวลาหนึ่งเกือ

๒) วาควยคนตาย เมื่อมีคนตายขึ้น เจาบ้านตองแจนความตองเจาพนักงานตองทีเพื่อใหแกมัญชิคนแลวจึงนำศพไปจัดการใตในทีรัฐบาลกำหนดให้เบ็นทีเผาหรือฝัง ถ้าฝานตองมีความผิด แล่นายป่าชาจะตองรับผิดชอมวาสพทีเอาไปเผาหรือฝังตายควยโรคหรือเหตุอันไค

๓) วาควยการสมรส ไครจะเป็นสามมีภริยาเกิน ตองจตทะเลเบียนตอนายอำเภอ ถ้าเบ็นผู้ทีจะเชิญนายอำเภอไปจตที่บ้านก็ไค

ตอมามาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ไคออกประกาศใช้กฎการจตทะเลเบียนคนเกิดคนตายในหัวเมือง ทำให้ไคสถิติเบ็นตัวเลขทีแน่นอน อันเบ็นประโยชน์ในทางการสาธารณสุขเบ็นอย่างมาก กระทรวงสาธารณสุขยกองวา สมเด็จพระยาคำรง—ราชานุภาพทรงเบ็นบุคคลแรกในประเทศไทยทีตระหนักถึงความสำคัญของสถิติชีพแลวสถิติอนามัย ๒๗

๗. การประชุมแพทยทั้วราชอาณาจักรครั้งแรก

การประชุมแพทยทั้วราชอาณาจักรมีขึ้นเบ็นครั้งแรก ด้วยพระคำริเริ่มของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพโดยแท้ คื เมื่อ

๒๒ "ความเห็นของกระทรวงมหาดไทยเรื่องใช้กฎการจตทะเลเบียนคนตายตามหัวเมือง" เทศาภิบาล เลม ๒๐ (พฤศจิกายน ๒๔๕๖) ; หน้า ๑ แลว หน้า ๓๒ - ๓๖

๒๗ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ กับ การสาธารณสุข, หน้า ๕๐

พ.ศ. ๒๔๔๕ พระองค์ท่านซึ่งในขณะนั้นทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าอนงยาเชอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ทรงแนะนำกระทรวงธรรมการในที่ประชุมเทศาภิบาลว่า "ควรเรียกบรรดาแพทย์ที่ทำการอยู่ในหัวเมืองให้มาประชุมพร้อมกันที่กรุงเทพฯ สักคราวหนึ่ง เพื่อแถลงผลงานที่ได้จัดทำมาแล้ว และปรึกษาหารือเรื่องงานที่จะจัดทำในปีต่อไป ในการนี้ควรเชิญแพทย์มิชชันนารีมาเข้าร่วมประชุมด้วย เพราะแพทย์เหล่านั้นได้ช่วยเหลือรักษาพยาบาลราษฎรในหัวเมืองอยู่อย่างกว้างขวาง อนึ่ง บรรดามิชชันนารีที่อยู่ในหัวเมืองจะต้องเข้ามาประชุมศาสนกิจของเขาในคอนลีนเกือบกันยายนทุกปีอยู่แล้ว เพราะเหตุนี้ควรกำหนดเวลาการประชุมแพทย์ทั่วราชอาณาจักรในราวต้นเดือนตุลาคม เพื่อความสะดวกและเป็นโอกาสให้โอกาสแพทย์มิชชันนารีได้เข้าร่วมประชุมด้วย"

กระทรวงธรรมการเห็นชอบด้วยพระดำรินี้ และได้จัดให้มีการประชุมแพทย์หัวเมืองขึ้นเป็นคราวแรกเมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ มีผู้เข้าประชุมทั้งสิ้น ๕๖ คน เป็นแพทย์หัวเมือง ๓๙ คน แพทย์ในกระทรวงธรรมการ ๖ คน แพทย์มิชชันนารีอเมริกัน ๖ คน นอกนั้นเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงธรรมการและกระทรวงมหาดไทย การประชุมคราวนี้พระเจ้าอนงยาเชอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพทรงเป็นประธานในที่ประชุม และทรงเป็นผู้ประทานพระคำรัสเปิดประชุมด้วย มีใจความสำคัญสรุปได้ว่า ทรงขอร้องให้แพทย์ทั้งปวงร่วมมือกันทำการรักษาพยาบาล เพื่อช่วยป้องกันชีวิตของราษฎรไว้ เพื่อความเจริญของประเทศในภายหน้า

๒๔ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๑๖/๖ "รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๕"

๒๕ "รายงานการประชุมแพทย์หัวเมือง ณ กระทรวงธรรมการ" เทศาภิบาล เล่ม ๒ (ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕), หน้า ๑๔๑ - ๑๕๓

ถึงแม้จะเรียกการประชุมคราวนี้ว่า การประชุมแพทย์หัวเมืองก็ตาม แต่
ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นการประชุมแพทย์ทั่วราชอาณาจักรเป็นครั้งแรก เพราะยังไม่เคย
มีการประชุมแพทย์ในลักษณะนี้มาก่อน แพทย์ที่เข้าประชุมมีทั้งแพทย์ในกรุงและหัวเมือง
เป็นทั้งแพทย์ประกาศนียบัตร และแพทย์ที่ไม่มีประกาศนียบัตร และถือว่าเป็นคนเคาช่อง
การประชุมแพทย์ที่จัดขึ้นในสมัยต่อมา

๘. ปราศตรสภา (สถานเสาวภา)

ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ หม่อมเจ้าหญิงบรรดูลีริสาร พระธิดาในสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพถูกสุนัขบ้ากัด สันชีพิทักษ์ลง นายแพทย์
มาโนชชาวฝรั่ง เศรษฐราชทูตพระองค์ท่านว่า อันที่จริงโรคพิษสุนัขบ้านี้รักษาให้หายได้
ด้วยวิธีของปราศเตอร์ แต่ที่หม่อมเจ้าหญิงบรรดูลีริสารต้องสันชีพิทักษ์ ก็เพราะว่าใน
ขณะนั้นเมืองไทยยังไม่มีสถานี่รักษาโรคนี้ในกรุงเทพฯ ถ้าหากพระองค์ท่านจะทรง
คิดจัดตั้ง สถานปราศเตอร์ขึ้นคงจะสำเร็จ เพราะผู้คนพากันส่งสารหม่อมเจ้าหญิงพระองค์
นั้นมาก และจะเป็นประโยชน์ต่อคนอื่น ๆ ด้วย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงเห็นชอบด้วยกับความคิดนี้ จึงได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต
ต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดตั้งสถานปราศเตอร์ขึ้นในกรุงเทพฯ
แล้วทรงออกประกาศอนุญาตเรียไร ไทเงิน ๓๓,๓๔๗ บาท ๓๓ สตางค์ เป็นเงินทุน
ที่ทำการแห่งแรกของสถานปราศเตอร์อยู่ที่ตึกของกระทรวงมหาดไทยริมโรงเลี้ยงเด็ก
และโปรดให้ย้ายสถานผลิตพันธุ์หนองผีที่จังหวัดนครปฐม เข้ามารวมกันอยู่ที่นี้ด้วย
สถานปราศเตอร์เปิดทำการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖^{๗๐}

^{๗๐} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "เรื่องอนามัย" ใน, นิทานโบราณคดี,
หน้า ๒๔๗ - ๒๕๒

สถานปาสเตอร์หรือที่ให้นามศัพท์อย่างไทยว่า ปาสเจอร์สภา อยู่ในสังกัด กรมพยาบาล กระทรวงมหาดไทย ทำการผลิตวัคซีนรักษาโรคพิษสุนัขบ้า ทำพันธุหนอง ฝึป้องกันไขทรพิษ และทำซีรัมป้องกันพิษงูควาย ครั้นใน พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้โอน ปาสเจอร์สภาไปเข้าสังกัดสภาอากาศไทย และต่อมาเมื่อตั้งสถานเสาวภาขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ แล้ว ปาสเจอร์สภาได้ย้ายจากที่ทำการเดิมมาตั้งอยู่ที่สถานเสาวภา หรือสภาอากาศไทยตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน^{๗๑}

๕. การสุขาภิบาลในหัวเมือง

เมื่อทรงปรับปรุงการบริหารราชการแผ่นดินใหม่แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหฤทัยมุ่งหวังจะให้ราษฎรได้มีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ เพื่อช่วยกันทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญ ดังจะเห็นได้ว่าในการจัดการปกครองท้องถิ่น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรเป็นผู้เลือกกำนันและผู้ใหญ่บ้านควยตนเอง และใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มจัดการบำรุงท้องถิ่นแบบสุขาภิบาลขึ้นในมณฑลกรุงเทพฯ^{๗๒} แต่ในหัวเมืองยังไม่สามารถจะจัดทำได้ เพราะราษฎรยังไม่เข้าใจวิธีการจัด และยังไม่เห็นคุณประโยชน์ของการสุขาภิบาล ดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๒

^{๗๒} ชาคี เศรษฐทัตต์ "ประวัติความเป็นมาแห่งการเทศบาลในประเทศไทย" เทศาภิบาล เล่ม ๔๐ (พฤษภาคม ๒๔๘๓), หน้า ๒๘๔

ทรงให้เหตุผลไว้ว่า "ราษฎรซึ่งจะต้องเสียเงินในการสุขาภิบาล ยังไม่รู้ ยังไม่เข้าใจ และยังไม่แลเห็นประโยชน์ คือยังไม่ต้องการสุขาภิบาล ถ้าจะจัดโดยอุบายตั้ง กฎหมายรัฐบาลบังคับ ให้จัดให้มีขึ้น ก็คงจัดได้ แต่แลเห็นว่า การสุขาภิบาลจะสำเร็จ ใดควยความพอใจและความนิยมของราษฎรยิ่งกว่าความบังคับของรัฐบาล จึงได้ รังรอความคิดในเรื่องนี้"^{๗๓}

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๔ ที่ประชุมเทศาภิบาลได้นำปัญหาเรื่องการเก็บภาษี โรงงานขึ้นมาปรึกษาหารือกัน ทั้งนี้เนื่องจากรัฐบาลไม่สามารถเก็บภาษีโรงงานได้ อย่างทั่วถึงกัน เพื่อแก้ไขปัญหานี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงเสนอ ให้จัดตั้งสุขาภิบาลขึ้นควยเหตุผลว่า "...เงินภาษีโรงงานเก็บได้ในเขตสุขาภิบาลใด กระจายเฉพาะในการสุขาภิบาลในท้องถิ่น เพื่อทำถนน ปัดกวาดโสโครก และจุด โคมไฟ เป็นต้น การครั้งแรกรัฐบาลจะจัดทำและโฆษณาจ่ายให้ราษฎรทราบ ทอไปให้กำนันและผู้ใหญ่บ้านทำเองทำนองมุขินิเปิดในเมืองฝรั่ง ต่างกันแต่เป็น มุขินิเปิดเล็ก ๆ มีเมืองละมากแห่งบางนออย่างตามภูมิประเทศ และจะเก็บได้ตลอด"^{๗๔} แต่การจัดการสุขาภิบาลไม่ใช่เป็นของง่าย ต้องวางแผนแผน และตรวจตราเมื่อจัด ทำขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้นจึงมีพระดำริว่าจะจัดการสุขาภิบาลในปีต่อไปเพียงเมืองละ หนึ่งถึงสองแห่ง^{๗๕}

^{๗๓} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๑๖/๖ "รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๔"

^{๗๔} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๑๓/๖ "รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๕"

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน.

แต่ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ นั้นเอง ได้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้น อันนำไปสู่การจัดสุขาภิบาลในหัวเมืองโคโลสำเร็จเป็นครั้งแรก กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จทอดพระเนตรถนนและตลาดเมืองนครเขื่อนขันธ์ เมื่อเสด็จกลับมาแล้ว มีรับสั่งในที่ประชุมเสนาบดีว่า ถนน และตลาดเมืองนครเขื่อนขันธ์สกปรกเหมือนตลาดทาจิน (ตำบลทาดลอม) สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพซึ่งในขณะนั้น ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าอนุวงษา เสด็จกรมหลวงดำรงราชานุภาพประทับอยู่ในที่ประชุมนั้นด้วย ทรงรู้สึกละอายพระทัยมาก เพราะการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้าวตลาดเมืองนครเขื่อนขันธ์ก็เท่ากับท้าวตลาดทาจินด้วย เพราะเหตุนี้จึงทรงมีหนังสือประทับตราพระราชสีหบัญชรไปถึงผู้ว่าราชการเมืองสมุทรสาคร ขอให้ประชุมกำนัน ผู้ใหญ่บ้านตำบลทาดลอมเพื่อจัดการแก้ไขตลาดทาจินให้เรียบร้อย ทั้งนี้มีสำเนาต่อไป

ตรา น้อยที่ ๒๐/๓๔๕๐

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๒ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๔

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ถึงพระยาพิไชยสุนทร ผู้ว่าราชการเมืองสมุทรสาคร

เนื่องด้วยเมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกที่ประชุมเสนาบดี มีรับสั่งเล่าถึงที่ได้ไปประพาสเมืองนครเขื่อนขันธ์ เมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัยที่ได้ทอดพระเนตรเห็นถนน และตลาดเมืองนครเขื่อนขันธ์สกปรกมาก รับสั่งว่าเหมือนตลาดทาจิน ฉะนั้นอยู่ในที่ประชุมรู้สึกละอายใจมาก ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์จะสกปรกหรือสะอาดก็ไม่ใช่อุระของเรา แต่ความสกปรกของตลาดทาจิน ซึ่งสกปรกจริงสำหรับเป็นที่ยกตัวอย่างเทียบที่อื่น ไม่พอพระราชหฤทัยเช่นนี้ ก็สมควรที่ตลาดทาจินด้วยเหมือนกัน การที่เป็นเช่นนี้รู้สึกรอนใจมาก เห็นว่าถ้าไม่คิดอานบັดกวาดจัดถนน ในตลาดทาจิน

ให้หายโลโครกแล้ว จะเสียชื่อตั้งแต่ฉันลงมาถึงผู้วาระาชการเมือง และกำนัน
 ผู้ใหญ่บ้านในตลาคทาจีน ซึ่งเป็นคนดี ๆ ที่ฉันรู้จักอยู่แทบทุกคน ถ้าตลาคทาจีนยัง
 สกปรกอยู่อย่างนี้ แม้เป็นเสด็จอีกก็เห็นจะไม่เสด็จตลาค และจะให้กำนันผู้ใหญ่บ้าน
 ในที่นั้นเผาก็เห็นจะไม่ได้ ฉันมีความรอนใจอย่างนี้มายังพระยาพิไชยสุนทร เมื่อ
 ใ้รับทราบฉบับนี้แล้ว ขอให้เรียกกำนันผู้ใหญ่บ้านที่ตลาคทาจีนประชุมอานตราฉบับนี้ให้
 พัง และปรึกษากันดูว่าควรจะทำอย่างไร อย่าให้พระเจ้าอยู่หัวทรงติเตียนได้

เมื่อปรึกษาคกลงเห็นว่าอย่างไรขอให้บอกมาให้ทราบ
 (ลงพระนาม) ดำรง ^{๗๖}

เมื่อพระยาพิไชยสุนทรผู้วาระาชการเมืองสมุทรสาครได้รับทราบฉบับแล้ว
 จึงเรียกกำนันและผู้ใหญ่บ้านตำบลลาคทาจีนมาประชุมเพื่อจัดการแก้ไขตลาคทาจีน ใน
 การนี้ใ้จัดตั้งคณะกรรมการสุขาภิบาลขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วยกรรมการที่เป็น
 ข้าราชการ พ่อค้า และประชาชน ๘ คน ควบกัน ^{๗๗}

^{๗๖} "สำเนาหนังสือตราพระราชสีห์นอยของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ถึง
 พระยาพิไชยสุนทร ผู้วาระาชการเมืองสมุทรสาคร ลงวันที่ ๒ สิงหาคม ๑๒๔"
เทศาภิบาล เลม ๓ (เมษายน - กันยายน ๑๒๖), หน้า ๖๔ - ๖๕

^{๗๗} "ใ้บอกของพระยาพิไชยสุนทร ผู้วาระาชการเมืองสมุทรสาคร ถึง กระทรวง
 มหาดไทย ที่ ๒๘/๕๗๕ ลงวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๑๒๕" เทศาภิบาล เลม ๓,
 หน้า ๖๕ - ๖๗

เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๔ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง
 คำรงราชานุภาพไต่เสด็จไปตรวจการจักระฐาภิบาลที่ตำบลท่าฉลอม ปรากฏว่าจักระฐาคือ
 เป็นที่พอพระทัยมาก ครั้นวันที่ ๖ มีนาคม ปีเดียวกัน ทรงมีหนังสือกราบบังคมทูล
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสเสด็จพระราช
 ดำเนินไปทรงทำพิธีเปิดถนนสายใหม่ กับทั้งกราบบังคมทูลถวายรายละเอียดการจัด
 ฐาภิบาลที่ตำบลนั้น แล้วขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตแก้ไขภาษีโรงเรือน เพื่อ
 ใช้เป็นรายได้ของสุขาภิบาลโดยเฉพาะ ทั้งนี้เพราะการจัดสุขาภิบาลจำเป็นต้องมีทุน
 สำหรับใช้จ่ายจึงจะไปไต่ตลอด และทรงกำหนดโครงการสุขาภิบาลที่จะจัดต่อไป
 ในตำบลนี้เป็น ๓ ประการ คือ "ซ่อมแซมรักษาถนนหนทางอย่าง ๑ จุดโคมไฟ
 ให้มีแสงสว่างในเวลาค่ำคืนเป็นระยะให้ตลอดถนนในตำบลนั้นอย่าง ๑ ให้จ้างลูกจ้าง
 สำหรับกวาดขยะมูลฝอยของโสโครกต่าง ๆ ในตำบลนั้นไปเททิ้งเสียที่อื่นอย่าง ๑"
 ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ไต่เสด็จพระราชดำเนินไปทรงทำพิธีเปิดถนนที่ตำบลท่าฉลอม แล้วพระราชทานนามว่า
 "ถนนถวายเป็น" อนึ่ง ไต่พระราชทานเงินภาษีโรงเรือนที่จะเก็บได้ในตำบลนั้น ให้เป็น
 เงินรายได้ของสุขาภิบาลเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการทั้ง ๓ อย่างที่ พระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหลวงคำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลขอพระราชทานไว้^{๗๕}

^{๗๕} "หนังสือเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ที่ ๑๔๖/๑๐๕๖๔ ลงวันที่ ๖ มีนาคม ๑๒๔" เทศาภิบาล เล่ม ๓, หน้า ๗๖

^{๗๖} "สำเนาพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีถึง กรมหลวง
 คำรงราชานุภาพ ที่ ๑๒๔/๑๔๓๑ ลงวันที่ ๕ มีนาคม ๑๒๔" เทศาภิบาล
 เล่ม ๓, หน้า ๖๔ - ๖๕

เพราะเหตุนี้ จึงสามารถเก็บภาษีโรงงานได้ทั่วถึงกันหมด ไม่ว่าจะเป็
 ชนชาติใด และอยู่ในบังคับใด เพราะราษฎรเห็นคุณประโยชน์ของการสุขาภิบาลแล้ว
 ส่วนกรมการภิบาลเงินอย่างประหยัดด้วยความรู้สึกเสียสละเงิน และทำบัญชีรับจ่าย
 โฆษณาให้ราษฎรทราบเป็นประจำทุกเดือน^{๔๐} นับว่าการสุขาภิบาลได้เริ่มวางรูป
 ลงแล้ว แต่การบริหารอยู่ในหน้าที่ของราชการบริหารส่วนภูมิภาค

ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๕ พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี ข้าหลวงเทศาภิบาล
 ภูเก็ต ได้นำร่างระเบียบการสุขาภิบาล ขึ้นกราบทูลเสนอต่อ พระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ในที่ประชุมเทศาภิบาลประจำปี เพื่อขออนุมัติตั้งสุขาภิบาล
 ชั้นที่เมืองภูเก็ต พระองค์ท่านทรงดำริว่า : ร่างระเบียบการสุขาภิบาลฉบับนี้
 เหมาะสมดีแล้ว มีที่แก้ไขแต่เพียงเล็กน้อย จึงได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรม
 ราชานุญาตให้ใช้ระเบียบการนี้เป็นหลักการจัดสุขาภิบาลในมณฑลอื่น ๆ ด้วย และใน
 ที่ประชุมเทศาภิบาลคราวนั้น พระองค์ท่านได้ทรงแถลงเรื่องการจัดสุขาภิบาลตำบล
 ทาบลอมไทที่ประชุมทราบ ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่ง ที่ชี้ให้เห็นความหมายและจุดประสงค์
 ของการสุขาภิบาลสมัยนั้นว่า

"...การสุขาภิบาลว่าโดยย่อก็คือ ที่จะให้ประชุมบรรคาคั้งบ้านเรือน
 อยู่ในท้องที่มีพลเมืองแห่งหนึ่ง คือในบริเวณเมืองก็ดี หรือท้องที่ตลาดตำบลหนึ่งก็ดี ช่วย
 กันรักษาความสะอาดและสิ่งซึ่งเป็นสาธารณประโยชน์ ตองอาศัยใช้สอยด้วยกันซึ่งมีอยู่ใน
 ท้องที่อันนั้น คือถนนหนทางเป็นต้น ด้วยความชวนชววยและทุนทรัพย์ของประชุมชนที่นั่นเอง
 หรือถ้าจะว่าอีกอย่างหนึ่งก็คือ ให้คนเหล่านั้นเรียไรกันตามกำลังมากน้อย รวมเงินที่

^{๔๐} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ หมายเลข ๑๖/๖
 "รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๕"

ได้เป็นกองกลางสำหรับให้คนพวกนั้นใช้สอย ในการรักษาความสะอาดในท้องที่แห่งหนึ่ง และในสิ่งซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ประชุมชนในที่นั้นทั่วไป เช่นการรักษาถนนหนทางในละแวกบ้านนั้นในเวลากลางคืน เป็นต้น ว่าโดยย่อ เงินที่เก็บที่ไหนใช้เป็นประโยชน์ในที่นั้น สำหรับประโยชน์ของคนที่ไม่เสียเงินนั้น ไม่เอาไปใช้ที่อื่น นี่แหละคือ การสุขาภิบาล...."^{๘๑}

เนื่องจากทรงเห็นผลสำเร็จและคุณประโยชน์ของการสุขาภิบาลตำบล ทาดลอมที่ได้จัดมาเป็นปีที่สองแล้ว จึงทรงขอใ้หาหลวงเทศาภิบาลทุกมณฑลพิจารณาการจัดตั้งการสุขาภิบาลในมณฑลของตน แต่ควรจะจัดเฉพาะในที่ ๆ จำเป็นก่อนและไม่ควรจัดโดยการบังคับ "ให้เกิดจากความนิยมของราษฎรก่อน คือ ราษฎรทำทาและรัฐบาลตามหลัง"^{๘๒}

ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพได้ทรงนำร่างกฎหมายการสุขาภิบาล เสนอต่อที่ประชุมเทศาภิบาล แล้วประกาศออกใช้ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ เรียกว่า "พระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาล ร.ศ. ๑๒๗"^{๘๓} ซึ่งได้กำหนดอำนาจหน้าที่ วิธีการจัดการควบคุมและรายได้ของสุขาภิบาลไว้ทั้งสิ้น เพราะเหตุนี้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นต้นมา การจัดการสุขาภิบาลในหัวเมืองจึงบริหารงานตามพระราชบัญญัติดังกล่าว

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน,

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๓} "พระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาล ร.ศ. ๑๒๗" ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย เล่ม ๒๕ (กันยายน ร.ศ. ๑๒๗), หน้า ๖๖๘

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๖ มีสุขาภิบาลหัวเมืองทั้งหมด ๔ แห่ง อีกสองปีต่อมาที่สิ้นสมัยราชการของพระองค์ท่าน และในปี ๒๔๕๘ นั้นเอง ได้มีการแก้ไขพระราชบัญญัติสุขาภิบาลฉบับ ร.ศ. ๑๒๗ เพื่อให้ได้ผลทางบ้านอื่น ๆ ควบคู่กับการสุขาภิบาลจึงค่อย ๆ คลี่คลายขยายตัวเป็นเทศบาลในที่สุด รวมสุขาภิบาลที่ได้จัดมาทั้งหมดจนถึงสมัยที่เปลี่ยนแปลงเป็นเทศบาล ๓๕ แห่งด้วยกัน^{๔๔}

การจัดกาสุขาภิบาลในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ให้ผลดีทั้งทางด้านการปกครองและการสาธารณสุข กล่าวคือ ในทางด้านการปกครองนั้น ช่วยให้ประชาชนอยู่รวมกันอย่างมีความสุข อนึ่ง ยังเป็นการฝึกสอนให้ประชาชนได้เริ่มรู้จักการปกครองตนเอง และรู้จักการทำสาธารณประโยชน์ร่วมกันดังนี้ เป็นต้น ส่วนทางด้านสาธารณสุขนั้นให้ผลดีอย่างเห็นชัดเจน เพราะการมีสุขาภิบาลช่วยทำให้บ้านเมืองสะอาดขึ้น ชีวิตของราษฎรปลอดภัยจากโรคภัยไข้เจ็บ มากขึ้นกว่าสมัยเดิม และมีมาตรฐานความเป็นอยู่อันสมควร

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๔๔} ชาติ เศรษฐทัตต์ "ประวัติความเป็นมาแห่งการเทศบาลในประเทศไทย"
เทศบาล เล่ม ๔๐ หน้า ๕๓๕